

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин і права

Кафедра германської філології та перекладознавства

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістр

Освітній рівень

Галузь знань 03. Гуманітарні науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 035. Філологія

Шифр і назва спеціальності

Спеціалізація 035.041. Германські мови та літератури (переклад включно)

на тему: **Когнітивний дисонанс у перекладацькому дискурсі**

як показник пошуку адекватного перекладу

Шифр 20166

Виконала:

студентка 2 курсу, група ФПАм-20-1

Підпис

К.О. Гошко

Ініціали, прізвище

Керівник: проф., доктор філологічних наук

Вчене звання, науковий ступінь

Підпис

Ю.П. Бойко

Ініціали, прізвище

Нормоконтроль: к. пед. н., доцент

Вчене звання, науковий ступінь

Підпис

О.О. Мацюк

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Зав. кафедри Ю. П. Бойко

“ ” _____ 2021 р.

Хмельницький, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОГНІТИВІСТИКИ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ	10
1.1. Предмет, об'єкт, витоки когнітивної лінгвістики	10
1.2. Завдання, принципи й напрями сучасної когнітивної лінгвістики	11
1.3. Проблема структур репрезентації знань у процесі когнітивного моделювання... 13	13
1.4. Когнітивістика та перекладознавство: перші теоретичні та емпіричні заходи 16	16
1.4.1. Теоретичні моделі перекладацького процесу.	17
1.4.1.1. Лінгвістично-психолінгвістична модель.....	18
1.4.1.2. Модель теорії релевантності.....	18
1.4.1.3. Соціально-психолінгвістична модель	19
1.4.1.4. Модель зусиль.	20
1.4.1.5. Переклад як діяльність з прийняття рішень.....	20
1.5. Розвиток та консолідація дослідження когнітивних аспектів перекладу 21	21
1.5.1. Теми.....	21
1.5.2. Засоби.....	22
1.5.3. Останні розробки.....	23
1.5.4. Результати когнітивних підходів до перекладу	24
1.5.5. Відтворення регулятивного потенціалу вихідного тексту у перекладі.	26
1.6. Перекладений текст на противагу перекладацькій епістемі	27
1.6.1. Картина світу, її когнітивний аспект.....	32
1.7. Концепт у перекладі	39
Висновки до Розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ	45
2.1. Когнітивна організація оригіналу.....	45
2.2. Концептуальна репрезентація фрагментів знання у мовній картин світу 51	51
2.3. Алгоритм аналізу перекладу художнього тексту	53

2.4. Шляхи подолання когнітивного дисонансу перекладача.....	67
2.5. Реалізація концептів при перекладі.....	72
Висновки до Розділу 2	73
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	76
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВМ – вихідна мова

МП – мова перекладу

КД – когнітивний дисонанс

ВСТУП

Сучасний напрям розвитку лінгвістичної науки характеризується особливою увагою до такої галузі лінгвістичних досліджень як когнітивна лінгвістика, що знаходячись на перетині таких дисциплін як когнітологія, філологія, психологія, та філософія, сьогодні становить особливий інтерес як для мовознавців, так і для психологів.

Наріжною категорією цієї галузі є концепт, який з позицій різних підходів розглядався та досліджувався у працях багатьох видатних науковців, зокрема Аскольдовим С.А., Воркачовим С.Г., Болдирьовим Н.Н., Селівановою О.О., Степановим Ю.С. [3; 10; 52; 56]. Посилений інтерес науковців до концепту як мовної універсалії, осмислення його природи, структурно-змістової організації як мовноментальної, когнітивної та лінгвокультурної одиниці, вербальних та невербальних форм її вираження, специфічних властивостей, статусних характеристик, типологічних різновидів та архітекτονіки в різних картинах світу став результатом цілої низки досліджень і публікації монографій, словників та статей.

Відмінності між культурами проявляються в кількісній і комбінаторній варіативності вибору ознак під час концептуалізації світу. Пояснення таких особливостей вибору ознак вимагає від перекладача звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу. Важливим для досягнення концепту на тлі лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології є парадигма модифікації вихідної мови в новий формат. Г.Г. Єнчева уточнює, що в аспекті когнітивної психолінгвістики процес перекладу окреслюється як перцепція одного виду інформації (тексту оригіналу) та її трансформація в інший вигляд (текст перекладу). Ця зміна здійснюється на найскладнішому рівні та охоплює всю інформаційну структуру, а трансформуючою ланкою є когнітивна система перекладача

Переклад як засіб міжкультурної комунікації – це завжди мовна дія. Діяльнісний інтерпретативний підхід до розуміння процесу перекладу, як

зазначає професор І.С. Шевченко, передбачає певною мірою реконструкцію перекладачем діяльності автора протягом породження тексту оригіналу [63, с. 7]. У сучасних процесах міжкультурної комунікації перекладу відведена вагома роль, причому дедалі частіше переклад розуміється як механізм репрезентації інших культур. Перекладач виконує роль не вербального перекодувальника, а інтерпретатора смислового коду, закладеного у вихідному тексті. Перекладач не просто передає засіб однієї мови за допомогою засобу іншої мови, насправді він передає функцію вихідного засобу, вибираючи для цього засіб в іншій мові, що виконує аналогічну функцію, тобто здатність викликати в адресата певне інтелектуальне чи емоційне переживання. Оптимальність перекладу зумовлена не тільки знанням алгоритмів іншої культури, а й також перетином ментальних просторів автора вихідного тексту і його перекладачів. У цьому контексті необхідно підкреслити, що ментальні простори індивідів ніколи не можуть повністю збігатися, оскільки вони визначаються індивідуальними знаннями та уявленнями і репрезентуються індивідуальним вербальним кодом. Індивідуальні ментальні простори мають деякі «спільні зони» [9, 45], і переклад буде тим успішнішим, чим ширші зони перетину ментальних просторів автора вихідного тексту і перекладача. Тому процес визначення та вибору відповідних засобів для вдалого перекладу має творчий характер

Актуальність дослідження визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на опис вербалізованих фрагментів картин світу, а також недостатнім дослідженням когніції та комунікації у перекладацькій епістемі. Не можна не погодитися із думкою про те, що на фоні активних досліджень перекладу як одного із основних засобів міжкультурної комунікації залишаються не розробленими суб'єктивні особливості перекладацького процесу.

Зв'язок роботи із науковими темами. Робота виконана у руслі загальнокафедральної теми кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету «Проблеми

лексико-граматичної семантики, прагматики та стилістики в когнітивно-дискурсивній парадигмі”.

Об’єктом дослідження є процес мовного посередництва при передачі художнього тексту цільовою мовою, який дещо не вкладається у канони стандартних уявлень про переклад, але такий, що зумовлений когнітивними опорами перекладу. При цьому а priori приймається той факт, що структура художнього твору та його основні компоненти дають достатню базу для суджень та умовиводів про когнітивні закономірності процесу перекладу, а також про динаміку перекладацької епістеми у ході перекладу художнього тексту.

Предметом дослідження є індивідуально-авторські особливості письма, семантико-синтаксичні, прагматико-стилістичні та когнітивні потенції вихідного тексту крізь призму перекладацької епістеми.

Матеріалом дослідження є твір Елізабет Гілберт “Eat pray love” та його переклад українською мовою, здійснений Яриною Винницькою.

Метою роботи є встановити потенційні можливості вирішення питання когнітивного дисонансу у процесі перекладу художнього твору.

Поставлена мета зумовлює вирішення таких **завдань**:

- описати головні напрямки досліджень когнітології;
- визначити особливості філософської категорії тотожності, пов’язані із природою перекладацької епістеми та художнього стилю автора;
- встановити яким способом співвідносяться із основними ознаками тотожності ключові поняття теорії перекладу «еквівалентність» та «адекватність» у художньому перекладі;
- представити можливі моделі опису перекладацького процесу та перекладацької стратегії з рахуванням когнітивно-орієнтованих значень «еквівалентність» та «адекватність»;
- встановити можливі шляхи репрезентації концептів вербалізованих способом;
- розкрити поняття «когнітивний дисонанс»;

- обґрунтувати використання перекладацьких трансформацій при перекладі тексту задля збереження еквівалентності та адекватності вихідного тексту;
- продемонструвати ефективність застосування перекладацьких трансформацій задля вирішення питання «когнітивного дисонансу».

Методи дослідження, які були використані у роботі. Матеріал проаналізовано із залученням індуктивного та дедуктивного методів. Використано також методи дефініційного та концептуального аналізів. А також метод кількісного підрахунку при встановленні номенклатури перекладацьких трансформацій.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній уперше визначено та проаналізовано особливості когнітивного дисонансу, що виникає у перекладача художнього твору та запропоновано алгоритм його ймовірного подолання.

Теоретична значущість полягає у подальшій розробці окремих питань теорії когнітивного дисонансу при перекладі художнього твору.

Практичне значення дослідження визначається тим, що ці результати можуть використовуватись у курсах стилістики англійської мови (розділ «Стилістична диференціація англійської мови»), а також у спецкурсах з когнітивної лінгвістики, інтерпретації тексту та практики перекладу.

Апробація результатів дослідження. Публікація статті «Когнітивне моделювання процесу перекладу текстів» // Збірник наукових матеріалів LXXV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Перспективні напрямки наукових досліджень XXI століття» (Харків) 6 грудня 2021 С.111-188.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (95 позиції, із них – 2 позиції джерела ілюстративного матеріалу).

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, описується об'єкт, та предмет дослідження; визначається мета й завдання роботи, її теоретичне

та практичне значення, вказуються методи дослідження, сформульовано положення, що виносяться на захист.

У першому розділі описується теоретичних аспект дослідження.

У практичному, другому розділі, аналізується дібраний матеріал на предмет дослідження.

Список використаних джерел включає 95 позицій, з них 8 позицій – джерела лексикографічні та 2 позиції – джерела ілюстративного матеріалу.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОГНІТИВІСТИКИ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ

1.1. Предмет, об'єкт, витоки когнітивної лінгвістики

Когнітивна лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду. *Об'єктом* когнітивної лінгвістики є мова як експонент когнітивних структур і процесів свідомості, а *предметом* - співвідношення когнітивних механізмів свідомості з природною мовою і її мовленнєвою реалізацією [52, с. 410].

Становлення когнітивної лінгвістики як окремої галузі мовознавства відбулося на Міжнародному симпозіумі навесні 1989р. у Дуйсбурзі (Німеччина), організатором якого був Р. Дірвен. На цьому симпозіумі започатковано видання журналу «Когнітивна лінгвістика» (на той час головний редактор Д. Герартс) і створено Міжнародну асоціацію когнітивної лінгвістики. К. Рахіліна відзначає, що, можливо, точкою відліку треба вважати попередню конференцію у Трирі, також організовану Р. Дірвеном, або збірник праць 1988 р., виданий за редакцією Б. Рудзки-Остін (Лувенський католицький університет, Бельгія).

Когнітивна лінгвістика як мовознавча галузь ґрунтувалася на теоретичному доробку *когнітивної науки*, яка зародилася у США після другої світової війни. Виникнення когнітивної науки саме в цей період було зумовлене нагальною потребою вирішення проблем швидкісної обробки інформації, ефективного зв'язку, створення потужних обчислювальних машин.

Когнітивна наука поставила перед собою завдання дослідження пізнання (когніції) і пов'язаних із ним процесів і структур, хоч це завдання певною мірою вже реалізували такі галузі науки, як філософія, логіка, психологія [52, с. 418].

Головним джерелом когнітивної лінгвістики й науки вважається *комп'ютерна наука* і її лінгвістична галузь, спрямована на розробку автоматизованих методів зберігання, обробки, переробки й використання лінгвістичних знань й інформації, репрезентованої знаками природної мови.

Другим, не менш вагомим джерелом когнітивної лінгвістики була *когнітивна психологія* - галузь експериментальної психології, спрямована на вивчення пізнавальних процесів людини: сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, планування діяльності, навчання і т. ін.

Третім джерелом когнітивної лінгвістики став *генеративізм*. Як зазначає Ф. Березін, «когнітивна лінгвістика, що виникла у США наприкінці 70-х – на початку 80-х р. р., безперечно, несе відбиток деяких ідей *теорії генеративної граматики*, зокрема, уявлення про мову як породжувальний механізм, ментальну репрезентацію граматики окремого (ідеального) мовця, моделювання цих ментальних процесів [6].

1.2. Завдання, принципи й напрями сучасної когнітивної лінгвістики

На сучасному етапі когнітивна наука пронизує всі галузі лінгвістики, зосереджуючи увагу на ментальних процесах, шляхах сприйняття, обробки та збереження інформації індивідом, соціальною групою та етнокультурною спільнотою. У 90-і рр.. ХХ ст. з'явилися 4 напрями в когнітивізмі: 1) опис і пояснення ментального механізму, що пояснюють взаємодію стимулу і реакції; 2) головна роль у здійсненні мисленнєвої діяльності належить суб'єкту; він ініціатор і джерело всіх дій; 3) дослідження внутрішньої розумової природи людини; 4) вивчення когнітивних процесів у відношенні з афектами.

Головними завданнями **нинішньої когнітивної лінгвістики** є: 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) визначення специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв

мови; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі; 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікативній діяльності; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; б) установлення співвідношення мовних структур із когнітивними тощо.

Об'єктом уваги представників когнітивної лінгвістики насамперед була **когніція** – пізнавальний процес, результатами якого є набуття досвіду, отримання знань шляхом сенсомоторного сприйняття світу за допомогою органів чуття, інтеріоризації у свідомості результатів цього сприйняття, обробки й переробки набутих знань на підставі внутрішнього рефлексивного досвіду, систем категоризації та концептуалізації, а також мовної інтерпретації та переінтерпретації. Когніція ґрунтується на психічних функціях свідомості, які утворюють психофункціональний континуум: мисленні, відчуттях, почуттях, інтуїції та трансценденції, за К. Юнгом, а також на їхній взаємодії з діяльністю позасвідомого, рівень переробки інформації якого, на думку сучасних дослідників, набагато перевищує рівень свідомих процесів.

У когнітивній лінгвістиці розгляд проблеми когніції, зокрема, когнітивних структур і процесів, їхньої мовної репрезентації, залежить від базових антиномій принципів когнітивної лінгвістики: когнітивізму / конекціонізму та модуляризму / холізму.

Когнітивізм кваліфікується одночасно як перший етап розвитку когнітології і як один із принципів когнітивної лінгвістики, згідно з яким людська когніція (пізнавально-мисленнева діяльність) уподібнюється комп'ютерним операціям із символами, обчисленню (*комп'ютації*), а структури репрезентації знань – жорстким схемам при ігноруванні антропологічних, культурних, нейрофізіологічних характеристик людини.

Альтернативою когнітивізму став другий етап когнітивних досліджень – **конекціонізм** (від англ. connection – зв'язок), що розглядається і як дослідницький принцип, згідно з яким структури знань є адекватними

нейрофізіологічному устрою людського мозку, його мережі нейронних клітин і зв'язків між ними за умови паралельності (одночасності) переробки отриманої від різних джерел інформації різними процесорами та їхній взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів.

Компромісом між модуляризмом і конекціонізмом є *гібридний* принцип, який постулює паралельність всіх компонентів обробки інформації, але переробка здійснюється щодо різних частин висловлення на основі правил й операцій із символами. Запуск цих компонентів не залежить від подальшого розгортання процесу породження мовлення.

Модуляризм є одним із принципів когнітивного моделювання структур зберігання, обробки, переробки й використання мовних знань і передбачає наявність у мовленнєвому механізмі людини ряду незалежних й автономно працюючих систем обробки вихідної інформації – модулів.

Альтернативним модуляризму є принцип *холізму*, що передбачає розгляд людської свідомості як цілісної функціональної системи, у якій мова є епіфеноменом когніції, однією з підсистем, підпорядкованою спільним когнітивним законам. Холізм виходить із принципу паралельності (одночасності) переробки інформації, отриманої від різних джерел, і її взаємодії, тобто переробка інформації на одному рівні відбувається з урахуванням інформації інших рівнів.

1.3. Проблема структур репрезентації знань у процесі когнітивного моделювання.

Одним із головних завдань когнітивної лінгвістики є «дослідження структур представлення знань і способів концептуальної організації знання у процесах породження та сприйняття мовлення».

Структури репрезентації знань є умовними та спрощеними моделями свідомості, які представляють різнопланову інформацію, набуту на підставі

різних пізнавальних психічних механізмів людини в її взаємодії з навколишнім світом й у процесі внутрішньої рефлексії.

Підґрунтям поняття металних репрезентацій є раціоналістська філософія часів античності й Середньовіччя. Ідея використання ментальних репрезентацій для опису свідомості була висунута у 1943 р. психологом К. Крейком у книзі «Природа пояснення», де сказано, що люди перетворюють зовнішні події на внутрішні моделі й розмірковують шляхом маніпулювання цими символічними моделями.

Особливої ваги проблема репрезентації знань набула у процесі становлення комп'ютерної науки. Панівна роль комп'ютерної метафори на першому етапі розвитку когнітивної психології й лінгвістики ще більше поглиблювала проблему структур репрезентації знань, обмеживши їх жорсткими логічними структурами мислення, зокрема, в генеративізмі - глибинними синтаксичними структурами, трансформаційними правилами й обмеженнями на них без урахування семантики. Представник генеративного напрямку американський філософ і психолог Дж. Фодор обґрунтував ідею ментальних репрезентацій як «мови мислення», яка має символічну природу і є універсальною (подібне положення було одним із ключових у концепції універсального предметного коду радянського психолога М. Жинкіна).

Криза когнітивної науки на етапі комп'ютерного когнітивізму була дещо послаблена розробками у 80-ті р.р. конекціоністських моделей, які представляли структури репрезентації знань у вигляді мережі вузлів і зв'язків між ними. На зміну принципу комп'ютації приходить поширена активація як збудження відповідної ділянки мережі пам'яті при одночасному гасінні неактуальної інформації. Проблема збереження знань розглядалася й під кутом зору антиномії модуляризму й холізму як принципів когнітивного моделювання [10].

Оперування ментальними репрезентаціями і структурами знань значно полегшує символізація, засобами якої можуть бути й мовні знаки. Дослідники вказують на те, що репрезентації пов'язані з пам'яттю на відсутні в полі зору

об'єкти і їхнє просторове розташування, на схеми дій із ними, і вони за своїм типом швидше є статичними; символізація ж передбачає створення полегшеного ментального «сліду» об'єкта, знака, на місце якого можна підставити весь обсяг знань для цілей когнітивних операцій більш високого рівня. Символ у разі потреби «витягує» із пам'яті саме той обсяг знань, який прагматично необхідний людині в конкретній ситуації.

У науковій літературі наявні різні підходи до моделювання структур репрезентації знань. Найбільш поширеним є *пропозиційний*. *Пропозиція* (від лат. *propositio* – основне положення) як структура репрезентації знань про певну ситуацію (подію), характеризується істинністю й несуперечливістю. Оскільки увага логіків і філософів у плані аналізу фактів була прикута до єдиного експлікатора логічного судження – речення, то доволі поширеним було проектування пропозиції на речення, причому пропозиція виступала інваріантною схемою за умови варіативного позначення у висловленнях, що впливало з розгляду в логіці пропозиційної функції як набору змінних у константній логічній формулі судження [8].

Зі становленням когнітивної лінгвістики пропозиція набула статусу мисленнєвого аналога (прообразу) певної ситуації із притаманними їй відношеннями. Дискусійним питанням є наявність у структурі пропозиції компонента суб'єктивної модальності.

Принцип ізоморфізму речення і пропозиції спростовується явищем можливої поліпредикативності простого речення, наявністю імплікатур, які опосередковують каузальний зв'язок між контактними реченнями і також мають пропозиційний статус. Синтаксична структура багатьох речень не тотожна їхній семантичній проекції, а тим більше пропозиційній (наприклад, речення з неморфологізованими членами або з метафоричними компонентами).

З огляду на невизначений відносно речення статус пропозиції в когнітивній лінгвістиці дискусійною є проблема пропозиційного характеру невербальної інформації.

1.4. Когнітивістика та перекладознавство: перші теоретичні та емпіричні заходи

Когнітивні дослідження не можуть проводитись осторонь перекладацької теорії і практики, оскільки одним із завдань останніх є вивчення способів структурування інформаційного потоку при передачі змісту повідомлення оригіналу у мові перекладу. Дослідження шляхів забезпечення оптимального перекладу, на нашу думку, повинно базуватись на детальному аналізі висловлювання (тексту оригіналу з метою визначення його когнітивних характеристик концептуальної організації, які мають бути відповідно представлені у мові перекладу з урахуванням специфіки її лінгвістичних, прагматичних і культурологічних характеристик. **Узгодження когнітивних параметрів оригіналу і перекладу забезпечує їх концептуальну і семантичну ідентичність.** Очевидно, така когнітивна відповідність сприятиме і досягненню ідентичності прагматичного ефекту перекладом [7].

Перші теоретичні роздуми про вивчення перекладу як когнітивного акту можна спостерегти у пілотній роботі Вищої школи перекладачів (Ecole Supérieure d'Interpretes of de Traducteurs) у Парижі на основі Теорії Сенсу чи Інтерпретативної Теорії Перекладу (ІТП) (див. Інтерпретативний підхід* (Interpretive approach*)). Основи ІТП можна знайти в паці Селескович (Seleskovitch 1968), що стало поштовхом до тривалої традиції когнітивних досліджень над перекладом, які домінували з 1970-х до середини 1980-х рр. ІТП спричинилась до парадигматичного повороту щодо строгих мовних і компаративних підходів, які були провідними в 60-х і 70-х, та проклали **шлях для когнітивного вивчення перекладу.**

Когнітивна організація оригіналу передбачає різноманітні способи та методи аранжування та передачі інформації, що відбувається внаслідок активізації ментальних структур вербального інформування, які існують в мозку людини. Такий підхід до вербальної інформації зумовлюють

необхідність концептуального осмислення оригіналу, яке передбачає не лише знання мови-джерела як граматичної та лексичної системи (тобто лінгвістичної компетенції перекладача), а й знання когнітивних моделей організації інформації, якими оперують представники тієї лінгвокультурної спільноти, на мові якої існує оригінал. Інакше кажучи, перекладач повинен не лише знати мову оригіналу і мову перекладу, а й «мислити» цими мовами, тобто адекватно узгоджувати їх когнітивні моделі [7].

У рамках когнітивної психології до 1980-х рр. кілька експериментальних дослідження зосереджували свою увагу виключно на когнітивних аспектах усного перекладу після 1980 х рр. почали з'являтися і дослідження письмового перекладу. Емпірично-експериментальні дослідження на письмовим перекладом почалися на початку 1980-х, зосереджуючись в основному на словесних протоколах (див. «протокол «Міркуй уголос»» (Think aloud protocol)). Дослідження Крингза (Kring, 1966) вважається першопрохідною працею в цій повій парадигмі письмового перекладу. Після цього дослідження до середини 1990-х рр. з'явилась низка праць, серед (зокрема Königs, Gerloff, Séguinon, Tirkkonen-Condit, Jääskeläinen, Lörscher, Kussmaul, Fraser, Kiraly, Ales, див. Hurtado Albir & Alves 2009 для вичерпного списку літератури).

Протоколи не надавали прямого доступу до несвідомих чи автоматичних когнітивних процесів. Проте, вони залишились основним джерелом інформації, орієнтовано на процес, до кінця 1990-х рр. Дослідження нової парадигми розвивалось не без хиб та вад. Експериментальним проектам не вистачало систематизації та чітких цілей, вони використовували невеликі приклади (дослідження на конкретному прикладі) та значно відрізнялися – і концептуально, і методологічно. Води призвели до того, що Фрейзер (Fraser 1996) показав, що висновки з таких досліджень досить різноманітні, а їхні результати не можна узагальнити. У такий спосіб проклали шлях для нового повороту [90, с. 155].

1.4.1. Теоретичні моделі перекладацького процесу. В першій половині 1990-х рр. розвинулись міради моделей перекладацького процесу,

пропонуючи різні оцінки розумових процесів, що відбуваються в голові усного/письмового перекладача. Шість найпоказовіших моделей буде описано далі в хронологічному порядку. За винятком студій Альвеса та Киралі, іншим моделям бракувало емпіричних даних.

1.4.1.1. Лінгвістично-психолінгвістична модель. Модель Бела [68] ґрунтується на лінгвістичній та психолінгвістичній перспективах, використовує елементи штучного інтелекту в своїй структурній організації та застосовує каркас системно-функціональної лінгвістики до розуміння мови. Користуючись парадигмою інформаційної обробки даних, модель Бела потребує використання короткотривалої і довготривалої пам'яті для декодування вхідних даних мови-джерела та для кодування вихідних даних мови-реципієнта. Базуючись на низхідній/висхідній структурі, модель починає візуальне розпізнавання слів мови-джерела, робить синтаксичний розбір паралельно з механізмами лексичного пошуку, обробленому частотноструктурним аналізатором, що супроводжується семантичним та прагматичним обробленням для генерації семантичної репрезентації на основі тезаурусу та планування. **Коли рішення перекласти є на рівні семантичної репрезентацій, вхідні дані ще раз обробляються синтезаторами, розподіленими на прагматичному, семантичному та лексико-граматичному рівнях, щоб закодуватися в новій письменній системі та оформити цільовий текст.**

1.4.1.2. Модель теорії релевантності. Гутт [67] будує своє дослідження на теорії релевантності" (Relevance and translation"), щоб розвинути розуміння перекладу як інтерпретативного використання мови, що керується поняттям *інтерпретативної схожості*. Спираючись на Гутта, Альвес [66] розвиває когнітивну модель, орієнтовану на максимізацію релевантності. Модель Альвеса розпочинається з добору когнітивно детермінованих одиниць перекладу, які спершу обробляються автоматично, а потім рефлексивно, якщо не вдається знайти рішення під час першого етапу. Модель Альвеса також потребує залучення і короткотривалої, довготривалої пам'яті, щоб обробляти

інформацію рефлексивно за допомогою внутрішніх і зовнішніх типів підтримки, поряд з якими визначається максимізація оптимальної релевантності. Коли можна вважати, що переклад досягнув інтерпретативної схожості між одиницею перекладу даного тексту-джерела та відповідного цільового тексту, формується рішення перекладу, і процес переходить до наступного етапу, де обирається нова одиниця перекладу.

1.4.1.3. Соціально-психолінгвістична модель. Киралі [74] вважає переклад і суспільною (зовнішньою), і когнітивною (внутрішньою) діяльністю та представляє дві моделі перекладацького процесу: суспільну й когнітивну, яка базується на психолінгвістиці. В когнітивній (психолінгвістичній) моделі, розум перекладача це інформативно-процесуальна система, де переклад є результатом взаємодії інтуїтивних та контрольованих процесів з використанням мовної та позамовної інформації. Його модель складається з (1) інформаційних джерел, (2) інтуїтивного робочого простору та (3) контрольованого процесуального центру. Інформаційні джерела включають довготривалу пам'ять (яка зберігає культурні, фізичні та суспільні схеми; дискурсивні фрейми; схеми, орієнтовані на переклад: лексико-семантичне знання; морфо-синтаксичні фрейми), вхідну інформацію тексту джерела та зовнішні ресурси (довідники, бази даних, носії мови тощо). Киралі розрізняє підсвідомий простір та контрольований процесуальний центр. Він наполягає, що вони не функціонують окремо і пропонує інтуїтивний (або відносно неконтрольований) робочий простір, де інформація з довготривалої пам'яті синтезується з інформацією тексту-джерела та зовнішніх ресурсів без свідомого контролю. Перекладацькі проблеми постають з інтуїтивного робочого простору, коли автоматична обробка не дає орієнтованого перекладацького продукту. Відповідно до Киралі, після цього ці проблеми розглядаються в контрольованому процесуальному центр, та обирається і вводиться в дію відповідна стратегія, що має подолати ці проблеми.

1.4.1.4. Модель зусиль. Щоб запропонувати модель зусиль, Жиль [71] вибудовує свої погляди на понятті здатності опрацювання, виходячи з когнітивної психології. Цю модель він співвідносить із синхронним (одночасним*) (Simultaneous interpreting*) послідовним усним перекладом (Consecutive interpreting*), а також з перекладом з листа* (Sight translation*) та синхронним перекладом з текстом. Модель Жиль передбачає розрізнення між автоматичними та неавтоматичними розумовими операціями наголошуючи на неавтоматичному характері розумових операцій, які здійснюють усні перекладачі, та зосереджує свою увагу на трьох типах зусиль в сфері синхронного перекладу: (1) зусилля, скеровані на слухання та аналіз; (2) зусилля, скеровані на дискурсу при перевираженні; (3) зусилля короткотривалої пам'яті. Модель Жиль постулює об'єднання цих трьох типів зусиль, кожен з яких має конкретні поведінкові здатності, що потрібно збалансувати відповідно до загальної допустимої поведінкової здатності. Модель зусиль значно відрізняється залежно від методу процесу, – так, послідовний переклад розділяється на дві чіткі фази (слухання/аналіз та перевираження); коли ж мова йде про переклад з листа та синхронний переклад з текстом, слухові зусилля замінюються на зусилля читання.

1.4.1.5. Переклад як діяльність з прийняття рішень. Вілс [85] вважає когнітивну психологію найвідповіднішою парадигмою для вивчення перекладу як когнітивної діяльності. Він доводить, що переклад це розумний тип поведінки, який варто розглядати з погляду розв'язування проблем та вирішування, і на якому інші механізми, такі як творчість та інтуїція, надбудовують своє функціонування. Він вказує на те, що незначна кількість авторів намагались аналізувати переклад з погляду розв'язування проблем та вирішування і цитує Левого (Levǔ 1967/2000), який розглядає переклад як процес прийняття рішень, вважаючи його працю першопрохідною. Згідно з Вілсом, переклад – це діяльність, яка ґрунтується на знаннях, і як з усіма іншими типами знань вимагає здобування організованого знання. Для того, щоб пояснити організацію цього типу знань, він користується Теорією схем.

Схеми – це когнітивні одиниці, організовані ієрархічно, що допомагає здобуванню знань. Вілс також доводить, що знання того, як вирішувати і як обирати, є найдоречнішим аспектом в перекладацькій практиці, а також у навчанні перекладу (насамперед див. Wilss [85] с. 174-191). Процеси прийняття рішень тісно пов'язані з процесами вирішення проблем (складніше і далекосяжне поняття). Для того, щоб вирішувати проблеми, особа користується декларативним (знання «що») і процедурним (знання «як») знанням.

1.5. Розвиток та консолідація дослідження когнітивних аспектів перекладу

У середині 1990-х рр. емпірично-експериментальні дослідження когнітивних аспекти перекладу перейшли в другу фазу, намагаючись досягнути систематичніших оцінок перекладацьких процесів та перекладацької компетентності. У цій фазі основний акцент робиться на поліметодологічних перспективах, в основному це **трангуляція**, що користуючись надбаннями досліджень в галузі суспільних наук та інших дисциплін використовує різноманітні інструменти отримання даних, щоб «локалізувати» процес перекладу серед різних, проте супутніх поглядів [72, с.179, 198;] [67, с.5]. Тут маємо і початківців, і досвідчених перекладачів, галузевих спеціалістів, фахівців іноземних мов та двомовців.

1.5.1. Теми. Що стосується усного перекладу, то дослідження проводилися на основі вуха-голосового часового проміжку (EVS) та часової відстані між мовцями і перекладачами, швидкості перевираження, ролі передбачення, сегментації тексту-джерела, аналізу пауз, нейрофізіологічних аспектів (місткість пам'яті, увага тощо), якості та ін.

Що ж стосується до письмового перекладу, можемо назвати наступні теми досліджень: одиниця перекладу, роль мовних та немовних знань, вплив користування додатковими матеріалами; роль усвідомлення та автоматичних

процесів; творчість в перекладі; питання, що стосуються до розв'язування проблем та прийняття рішень різниця між прямим та зворотнім перекладом; експлікація імпліцитної інформації створення карт когнітивних ритмів перекладача (аналіз пауз) та різноманітних фаз перекладацького процесу; джерела відволікання під час перекладацького процесу; діяльність початківців та професійних перекладачів у порівнянні, професійних перекладачів, двомовців та інших мовних фахівців тощо; аналіз компонентів перекладацької компетенції та характеристики кваліфікованої діяльності перекладачів тощо. Більшість з цих праць розглядають аналіз якості продукту перекладів.

1.5.2. Засоби. В другій фазі емпірично-експериментальних досліджень перекладу, «протокол «Міркуй уголос» (або «фіксація думок уголос», «протоколи мислення вголос») перестали бути основним інструментом збору інформації. Також використовувались інтерв'ю, анкети та психо-фізіологічні вимірювання. Наприкінці 1990-х рр. відновилися дослідження завдяки поширеному використанню комп'ютерних засобів (Neunzig 1997) та розвитком різноманітних пакетів програмного забезпечення. Мабуть, серед усіх цих інструментів найважливішим є *Translog* (www.translog.dk), – програмне забезпечення, розроблене Якобсеном та Шоу (Jakobsen and Schou 1999) на базі Бізнес школи Копенгагену. *Translog* дозволяв реєструвати кожне натиснення на клавішу клавіатури (*key logging*) під час перекладацького процесу в реальному часі і, відповідно, проводити онлайн спостереження за продукуванням тексту. За допомогою *Translog* можна було в реальному часі відслідковувати паузи, а зусилля перекладача спрямовані на опрацювання інформації можна було виміряти відносно до тривалості, яка затрачалась на опрацювання сегмента тексту в різноманітних експериментальних умовах. Перегляд інформації реєстрації натиснень також допомагав створювати протоколи записаної ретроспективи та дозволяв створювати файли формату *csv*, що згодом можна було використовувати для статистичного аналізу реєстрованої інформації.

Крім того варто назвати і *Proxy* (www.proxynetworks.com), який використовувала група РАСТЕ (2003), програмне забезпечення, створене для моніторингу за комп'ютерними користувачами. Ця програма дає змогу дослідникам бачити інші монітори, з'єднані в межах однієї мережі, та генерувати записи, які можна аналізувати на пізніших етапах. На відміну від *Translog*, записи *Proxy* фіксують не лише продукування тексту (який друкує перекладач), але також і використання перекладачем іншого програмного забезпечення та пошукових систем.

Комбіноване використання програмного забезпечення для запису інформації монітора, такого як *Camtasia* (<http://www.techsmith.com>) чи *BB Flashback* (www.bbsoftware.co.uk) з *Proxy*, *Translog* або іншими схожими програмами, такими як *Writelog* чи *Inputlog* стало наступним набором засобів, які використовувалися для дослідження перекладацького процесу. За допомогою паралельного функціонування пакетів програмного забезпечення можна було записувати дії, які відбувались за межами реєстрації натиснень на клавішу клавіатури, та додати моніторинг за екраном.

1.5.3. Останні розробки. Нещодавно відбувся перехід до третьої фази когнітивного дослідження перекладу через використання процесу визначення точки, на яку спрямовується погляд чи руху ока відносно голови – айтрекінг (*eyetracking*) – як інструменту отримання інформації, спроможного надати доступ до процесу читання (O'Brien 2006) і, отже, пролити світло на когнітивні процеси, які стосуються до розуміння вхідних даних, які до цього часу не були доступні науковцям. Процес визначення точки, на яку спрямовується погляд чи рух ока відносно голови, може надати інформацію щодо очок зосередження погляду (*gaze plots*), формування карт саккадичних рухів та регресів онлайн, а також на гарячих ділянках коду (*hot spots*), ділянках в тексті-джерелі та цільовому тексті, де фіксація є вищою (пор. Mees, Alves & Göpferich 2009).

Паралельно з використанням процесу визначення точки, на яку спрямовується погляд чи рух ока відносно голови, розробили й нові інструменти перехресної перевірки та тріангуляції продукту й процесуальної

інформації. Серед них є засоби для запису орієнтованих одиниць перекладу, які можна одержати з інформації, керованої самим процесом, та які стосуються до еквівалентності між текстом-джерелом та цільовим текстом. За допомогою програмного забезпечення, яке аналізує записи точки зосередження погляду, надані пристроями для визначення позицій очей та їхнього руху, та порівнює їх з інформацією щодо реєстрування кожного натиснення на клавішу клавіатури, поділеного на орієнтовані одиниці перекладу, можна синхронізувати дані процесу визначення точки, на яку спрямовується погляд чи рух ока відносно голови та реєстрування кожного натиснення на клавішу клавіатури та зробити їх доступними у форматах *xml* чи *csv* для подальшого статистичного аналізу. Додатково нові інструменти дають можливість удосконалювати комп'ютери, щоб сприяти нашому розумінню людського перекладацького процесу, також очікується, що незабаром вдасться сповна розвинути схеми, створені для цієї мети. Деякі дослідники (Mees, Alves & Görferich 2009) надають найновішу інформацію про дослідження перекладацького процесу, що включає рух ока, орієнтовані одиниці перекладу та схеми.

1.5.4. Результати когнітивних підходів до перекладу. Результати, які вдалося отримати через застосування когнітивних підходів до перекладу, забезпечили нас ґрунтовним знанням про основні риси когнітивних операцій, що дозволяють людям успішно перекладати. Отож, можна перелічити такі досягнення [72, с. 367-375]; [66 с. 62-63].

1. Існування основних етапів, що стосуються до розуміння та перевираження. Крім цього, деякі моделі постулюють невербальний проміжний етап.

2. Потреба використовувати та інтегрувати внутрішні (когнітивні) та зовнішні ресурси.

3. Роль пам'яті та здатність нагромаджувати й зберігати інформацію.

4. Динамічна та інтерактивна природа процесу, що включає в себе мовні та немовні елементи.

5. Нелінійна природа процесу. Він не слідує лінійній прогресії тексту і не обмежується послідовним розвитком основних етапів. Отож, потрібно враховувати регрес, тобто, рекурсивні рухи в аспекті творення тексту та чергування фаз розуміння й перевираження.

6. Існування автоматичних та неавтоматичних, контрольованих та неконтрольованих процесів. Усний/письмовий переклад вимагає особливого типу обробки інформації, який включає більше свідомих та контрольованих процесів, а також більше інтуїтивних та автоматичних процесів.

7. Роль вміння виправлятися, розв'язувати проблеми, вирішувати та застосовувати – суто перекладацьких стратегій при розгортанні та керуванні процесу.

8. Існування особливих характеристик, які залежать від типу перекладу. Наприклад, що стосується письмового перекладу (це також стосується й аудіовізуального перекладу* (Audiovisual translation)*), деякі автори вказують на існування фази, під час якої знайдене тимчасове рішення підтверджується та перевіряється на точність. Особливі обмеження кожної перекладацької модальності генерують особливі проблеми, які потребують особливої компетентності та розвитку особливих процесів вирішення.

З іншого боку, з досі отриманих результатів можна сказати, що емпірично-експериментальні дослідження когнітивних аспектів перекладу сьогодні можуть використовувати різноманітні техніки отримання даних як спосіб фіксації інтерфейса «процес-продукту» перекладі, зміцнюючи його потенціал надавати надійніші докази того, що відбувається в ході когнітивних операцій, залучених до процесу усного й письмового перекладу.

Проте в перекладознавстві й досі існує тенденція використовувати засоби, запозичені з інших дисциплін. Основна проблема, яка постає перед когнітивними підходами до перекладу й емпірично-експериментальними дослідженнями, які відносяться до них, це вироблення власних засобів збору інформації. Галузь повинна розробити власні засоби збору інформації (анкети, стандартні схеми тощо) і випробувати їх у дослідженнях, щоб гарантувати

надійність інформації, яку потрібно зібрати. Також потрібно докласти більше зусиль для очищення експериментальних розробок, використовуючи яскравіші приклади, та заохочувати повтор досліджень, таким чином дозволяючи підтверджувати або спростовувати попередньо отримані дані. Це дозволить дослідникам здійснювати дослідження з вищою здатністю узагальнювати.

1.5.5. Відтворення регулятивного потенціалу вихідного тексту у перекладі. Для того, щоб у перекладі відтворити регулятивний потенціал вихідного тексту, необхідно, щоб співвідношення властивостей перекладеного тексту (ПТ) із комунікативною компетенцією носія мови (КК-2), на яку перекладається було б аналогічним співвідношенню властивостей вихідного тексту (ВТ) із комунікативною компетенцією властивостей вихідного тексту (КК-1). Формально це можна виразити таким способом: ПТ: КК-2 ~ ВТ: КК-1. Трансформували цей вираз за правилами похідної пропорції, ми отримуємо формулу ПТ: ВТ ~ КК-2: КК-1, яка означає, що перекладений текст має бути нееквівалентним вихідному у тій мірі, у якій комунікативна компетенція носіїв МП нееквівалентна комунікативній компетенції носіїв ВМ. Ця ціленаправлено створювана перекладачем нерівність двох текстів компенсує нерівність двох комунікативних компетенцій таким чином, щоб виникала відносна рівність двох співвідношень: ПТ: КК-2 та ВТ: КК-1, яка забезпечує еквівалентність регулятивного впливу двох текстів [4, с. 29].

Аналіз лінгвістичного матеріалу переконливо свідчить, що правильна інтерпретація культурно-специфічних смислів, концептуального аранжування і мовленнєвої репрезентації при описі об'єктивної ситуації впливає на обсяг текстової інформації оригіналу. При передачі цієї інформації у повному обсязі перекладач, перш за все, повинен виявити відповідні концепти, властиві для когнітивного представлення тієї ж ситуації у мовній культурі перекладу.

Витлумачити по-українському з англійської мови пари простих висловлювань: *I saw him dying. I saw that he was dying* – проблема. Проблема в тому, щоб розрізнити ці речення за змістом, тобто зрозуміти їх правильно. Але

потім з'являється ще одна і цілком відмінна трудність – як виразити зрозумілу думку. Тобто, з'ясувавши смисл для себе, треба ще й втілити його дохідливо для зовсім іншого кола людей засобами його мови. «Суть треба донести – не розхлюпавши, а спорудивши з неї між мовами міцний міст, зазначає В. Радчук [48]. Або, як каже книжна мудрість, *експлікувати для реципієнта зміст у план вираження на фазі синтезу*. Кожен з двох етапів перекладу («Що воно значить?» і «Як це переказати?») таїть небезпеку специфічних для етапу помилок. Певна річ, два етапи – це умовність, а насправді творчість у перекладі має два крила. Бувають спроби розділити їх між різними людьми: букваліста “олітературює” редактор, автора підрядника заримовує поет, філолога-заїку сценічно доводить режисер тощо [48].

1.6. Перекладений текст на протигагу перекладацькій епістемі

Загальні міркування та висновки про характер зв'язків між силами пізнання, з одного, та баченням цих сил у перекладацькій теорії та практиці, з іншого боку, відносяться до рівня наукових абстракцій, на якому встановлюється діалектика ідей. Далі слід рухатися у напрямку методів, тобто зрозуміти як працює перекладацька епістема на мовному полі.

Всі перекладацькі теорії підпорядковуються комунікативному завданню. Навіть у положеннях, що «зупиняють» центральність слова перекладацької діяльності, одиниці лексики трактуються зовсім не так, як було прийнято у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Явну комунікативну орієнтацію мають 4 основні вимоги до перекладу, які формулює Ю. Найда: «1) передавати сенс, 2) передавати дух і стиль оригіналу, 3) мати легкість і природність викладу, 4) викликати рівнозначне враження» [80].

Умовою еквівалентності текстів, тобто. одиниць комунікації, підпорядкована кінцева мета перекладу концепції Дж. Катфорда [26]. А. Нойберт вважає, що як одиницею перекладу має виступати «граматико-

лексичний комплекс», але при цьому така одиниця є прагматично-лінгвістичною величиною [79].

У його пізнішій праці як такі одиниці називаються ключові слова, що визначають семантичну базу текстів ВМ і МП. Таким чином, на одиниці перекладу повністю замкнено семіотичний цикл, а прагматична функціональна домінанта з необхідністю зумовлює комунікативний статус одиниці перекладу.

Зазначаючи, що «...найчастіше...на практиці виникають труднощі під час передачі значень окремих слів, і більшість перекладацьких завдань вирішується у межах пропозиції», Я.І. Рецкер тим не менш говорить про необхідність «виходити зі змісту, стилю та ідейно-художньої спрямованості всього перекладацького тексту в цілому» [50].

В. Н. Комісаров вважає, що перекладач повинен намагатися відтворити у тексті, що перекладається, **авторську інтенцію**. При цьому буде цілком закономірним, що створений перекладачем текст також буде сприйматися читачами по-різному [29].

На думку Л. К. Латишева, «вихідний текст і текст, що перекладається повинні бути, в першу чергу, рівноцінними за своєю здатністю викликати реакції у своїх адресатів» [34]. Цю здатність Л.К. Латишев пропонує назвати «регулятивним впливом, оскільки, впливаючи на адресата, текст певним чином регулює (змінює) його розумову діяльність, його емоції, його поведінку» [34].

В процесі перекладу із зіставленням різних мовних систем, відбувається зіставлення різних культур. І це – чи не найважливіший аргумент на користь так званої «доместикації» [91, с. 118]. Як правило, тексти, адресовані носію похідної мови, розраховані тільки на його сприйняття. Вони цілком і повністю виходять із специфічних рис його психології, доступного йому об'єму інформації, особливостей оточуючої його соціально-культурної сфери. В процесі перекладу **Текст** переадресовується іншомовному **Одержувачу, який володіє іншим об'ємом фонових знань.** При цьому

відбувається прагматична адаптація вихідного тексту, тобто внесення певних поправок на соціально-культурні, психологічні й інші розбіжності між одержувачами тексту оригіналу й тексту перекладу.

Переадресовуючи повідомлення іншомовної аудиторії і вводячи поправку на різні розбіжності, перекладач намагається знайти не просто смислові еквіваленти, тобто одиниці, які позначають ті ж явища дійсності, а ті функціональні співвідношення (відповідники), які в змозі викликати у іншомовного одержувача реакцію, схожу на ту, яку дане повідомлення викликає в тих, хто читає або чує його в оригіналі. Не можна не погодитися з думкою відомого дослідника лінгвістичних проблем перекладу Т. Мірама, який вважає, що перекладач, який не виступає одночасно у ролі етнографа не може повністю виконати це завдання [39].

У дослідженні прагматичних аспектів перекладу велике значення має визначення специфіки, комунікативної направленості вихідного тексту. У цьому відношенні тексти на МП неоднорідні.

У процесі художнього перекладу відбувається творча взаємодія індивідуальностей автора оригіналу і перекладача, стверджує В.В. Коптілов. Це реально існуючий процес, який потребує теоретичного осмислення. Такому осмисленню перешкоджають дві крайності: 1) об'єктивістське уявлення про переклад як про копію оригіналу і 2) суб'єктивістська концепція перекладу як процесу, тотожного оригінальній творчості. Об'єктивістські уявлення ґрунтуються на наївній вірі в можливість дослівного перекладу, в якому було б «усе так само, як в оригіналі». Спростувати ці уявлення порівняно неважко: вони самі відмирають у міру заглиблення в проблематику художнього перекладу і розуміння глибоких відмінностей між літературними мовами та історико-культурними традиціями [30, с. 44-45].

Значно складніше подолати суб'єктивістську концепцію перекладу. Її прихильники вважають, що вони обстоюють творче начало в перекладі проти зазіхань буквалістів, але при цьому відбувається підміна понять. І буквалістами вони ототожнюють кожного, хто вважає, що існують об'єктивні

закономірності перекладу, об'єктивні критерії його оцінки. Під творчим же началом вони розуміють, по суті, необмежену свободу творчості, поштовх до якої дає оригінал. Суб'єктивістська концепція бере під захист такі «переклади», які втратили право представляти іншомовний оригінал, бо перетворилися у варіації на його тему.

Зрозуміло, що довести це можна, лише спираючись на переконливу методику зіставлення перекладу з оригіналом, на певні критерії оцінки перекладу в порівнянні з першотвором. Зрозуміло, що в реально існуючій різноманітності перекладів стосунки між перекладачем і автором виглядають по-різному. Перекладач недосвідчений, який недостатньо володіє рідною мовою, отже, не може виявити власної індивідуальності, тяжіє до буквалістського копіювання тексту – і зазнає поразки. З-під його пера виходить антихудожній, немічний твір [30, с. 45]. Перекладач суб'єктивіст, який прагне відтворити оригінал «відповідно до власної психологічної настанови» [17], а не до настанови його автора, підминає під себе індивідуальність автора першотвору й «перемагає» його. Він дає читачеві новий твір, який має з оригіналом спільну назву й кілька деталей, проте не є відображенням оригіналу.

Але існує й третій варіант стосунків між перекладачем і автором. Талановитий перекладач, який має власну індивідуальність, скеровує її на те, щоб якнайглибше зрозуміти і якнайповніше втілити засобами рідної мови оригінал. Він свідомо підпорядковує свою індивідуальність особі автора оригіналу, як актор підпорядковує свою поведінку на сцені задумові автора п'єси. Він усвідомлює себе як провідника ідей та образів першотвору, з якими він прагне познайомити співвітчизників [30, с.45].

Такий підхід перекладача до свого завдання єдиноправильний. Тільки на такому шляху було здійснено всі найвизначніші перекладацькі звершення – від «Іліади» Гнедича до «Мадам Боварі» Любимова і «Євгенія Онегіна» Рильського. Велике значення для успіху праці перекладача має правильний вибір твору для перекладу. Навряд чи існує перекладач, який однаково добре

перекладав би все. Безперечно, твір, над яким працює перекладач, має належати до його улюблених творів, він має бути джерелом натхнення для перекладача. Друга неодмінна умова успіху – теоретична озброєність перекладача, глибоке розуміння того, що можливе і що неможливе в художньому перекладі, усвідомлення напрямків та шляхів творчого пошуку в складних ситуаціях. Невичерпність змісту видатних літературних творів дає перекладачеві найширші можливості для вияву своєї творчої індивідуальності. В цьому переконує зіставлення з оригіналом кількох перекладів, виконаних визначними майстрами слова [30, с.46].

Наведених цитат досить, щоб зробити висновок, щодо того, що **комунікативний підхід теорії перекладу тісно пов'язані з поняттям тексту і ширше – мовного твору.**

Природньо, що текстоцентризм перекладознавства остаточно сформувався у період постструктуралізму. Для дослідників цього періоду характерним є зведення семантики до синтаксису, тобто розробити лінійні категорії надфразових одиниць.

Лінгвістом рухає інтенція «зрозуміти і виразити сутність тексту», що дає йому право і можливість переходити до абстракцій, минаючи відмінності в мовах (ще одне свідчення прозорливості Аристотеля, який поставив «сутність» вище за «тотожність»).

Перекладач же керується однією з двох інтенцій:

- 1) зрозуміти та висловити смисл тексту ВТ у тексті МП (належить переважно до перекладів художньої літератури та поезії);
- 2) зрозуміти та передати зміст тексту ВТ носію МП (переважно для перекладу текстів, спрямованих на зміну поведінки адресата відповідно до задуму адресанта).

Загальна причина відмінностей пояснюється високою адресністю комунікативно орієнтованих текстів, з одного і низькою адресністю культури (у вузькому, «художньому» сенсі), з іншого боку. У художній культурі переважає установка на «естетичне самовираження особистості, творця, а не

орієнтованість на конкретного адресата. Звідси і феноменологічна природа сенсу, організованого як синтез подій у внутрішньому часі ego (автора твору).

Відмінності ж у текстах виявляються зрештою відмінностями у мовних картинах світу, тобто, мають прагматичну природу. Перекладач не може не враховувати прагматичних аспектів тексту. Більше того, вони для нього є безумовно першим і визначальним – насамперед пов'язані з поняттям динамічної (функціональної) еквівалентності.

На відміну від людини, яка просто говорить, знаходячись всередині «своїї» семіосфери, як зазначалося вище, перекладач потрапляє не перетин, принаймні, двох семіосфер: «своїї» та «чужої», представлені текстом, що має бути перекладеним [4, с. 56]. Якщо, до того ж, враховувати, що вихідний текст є індивідуальною реалізацією (авторської) моделі світу, то можна констатувати той факт, що перекладацька діяльність детермінована, принаймні, двома семіотичними моделями світу (картинами світу): **національною (етнічною) та індивідуальною**. В рамках цього твердження необхідно деяке тлумачення поняття «картина світу».

1.6.1. Картина світу, її когнітивний аспект. Поняття картина світу відноситься до числа фундаментальних понять, які виражають специфіку людини та її буття, взаємовідносини її зі світом, найважливіші умови її існування у світі [53]. Найбільш адекватним розумінням картини світу видається визначення її як вихідного глобального образу світу, що лежить в основі світобачення людини, яка репрезентує сутнісні властивості світу у розумінні її носіїв. Картина світу виникає у людини в ході всіх її контактів з оточуючою дійсністю, вона постає при такому трактуванні як суб'єктивний образ об'єктивної реальності і входить, відповідно, до плану ідеального яке не перестаючи бути образом реальності, опредмечується в знакових формах, не запам'ятовуючись повністю ні в одній з них. Об'єктивна та суб'єктивні картини світу відобразились у науковій, етнічній, концептуальній, художній, суб'єктивній та інших картинах світу.

Ці «картини» фіксують світ і виявляють його природу у певному (але не повному) обсязі. Більше того, ці картини знаходяться у постійній динаміці, де одна частина реалій перебуває у стані відмирання (архаїзується), а інша – переживає процес оновлення, наповнюється новою інформацією, новим історичним досвідом.

У процесі пізнання світу людина виділила та окреслила поле свого буття. Це поле формувало картину реалій людини, наповнювало її знаннями про цей світ. У процесі формування картини світу формується знання про знання, і це знання теж стає предметом вивчення. Інакше кажучи, не менш цікавими для людини стає сама людина, її світ. Але останнє стає реальністю за умови високого розвитку культури. Більше того, світ людини, її етнічна, мовна, культурна, суб'єктивна картина світу набуває ознак гносеологічної самодостатності, стає окремим предметом дослідження. Результатом такого розвитку та наслідком дослідження став той факт, що наповненість тієї «ємності», яка пізніше буде названа «картиною світу», має типологічно-закономірні ознаки, характерні для усіх етнокультурних груп та мов, але є і такі, що глибоко індивідуальні, характерні тільки і виключно для конкретного епізоду дійсності (тут етнічна група, мова...).

Так, скажімо, фактор руху чи часу має місце в усіх концептуальних та мовних картинах світу, оскільки на час, рух, простір, якість та ін. людина звернула увагу на ранньому етапі розвитку, і ці категорії увійшли у знання про світ і наповнили мовну картину.

Крім знання про окремі предмети та факти, розширюються знання про їх властивості та співвідношення між ними. Таким чином, відбувається процес систематизації знання про світ. Тому досить цікавим з цієї точки зору є наповнення фрагменту картини світу, в основі якої лежить «ознаковість, прикметниковість, якість». Бо саме у цій категорії криється те, якою є дійсність, яким є світ для суб'єкта чи етнокультурної групи.

Систематизація цих знань спричинює геометричну прогресію динаміки наповнення інформаційного поля. Бо чим більше людина знає про цей

конкретний предмет та явище, тим більше це знання дає можливість встановити зв'язки та залежність з іншим йому подібним, а ці зв'язки породжують можливість встановлення аналогічних зв'язків у іншій сфері. Такі співвідношення, їх властивості лежать в основі знання про світ як про систему і формують концептуальну, мовну та інші картини світу. Ілюстрацією до сказаного може бути той факт, що в ескімосів є більше 60 назв снігу, а у мові бедуїнів більше 40 назв піску, і навпаки: в ескімосів майже відсутні лексеми на позначення піску, а у мові народів пустелі майже або повністю відсутні лексеми на позначення снігу. Більше того, кожна окрема лексема, яка позначає таку реальність, як сніг, у мові ескімосів несе диференційні ознаки, визначає особливості, відмінність такої реалії, як сніг, від іншої подібної. В основі такої диференціації лежить знання про світ, яке виявляється в ознаковості, прикметах, властивостях тощо.

Таким чином, мова та мовна картина світу на усіх стадіях їх розвитку є явищем наповнення та відображення знання про світ. З цього випливає, що «категоризація світу» та мовна (у першу чергу концептуальна) картина світу знаходяться у тісному та нерозривному зв'язку і є різними ракурсами одного глобального антропогенного явища, яке можна назвати «світом людини».

Звужуючи знання про світ до «наукової та мовної картини світу», зазначимо, що загалом «картин світу» та «образів світу» може бути достатньо багато. Все залежить від того, з яких позицій підходити до розв'язання проблеми. Мовна картина світу є безпосереднім і прямим продовженням «категоризації світу» та «концептуальної картини світу».

«Картина світу» як наукова проблема та поняття методологічного характеру функціонує в науці вже більше ста років, а у лінгвістиці – менше п'ятдесяти.

Як відомо, цей термін вперше прозвучав у галузі природничих дисциплін, але згодом розповсюдився на всі галузі знань.

«Картина світу» – це набір знань, інформації про дійсність. Але існують «картини світу» не лише практичні чи наукові, а й культурні, ментальні,

філософські, міфологічні та інші. У зв'язку з цим впродовж останніх років пропонуються терміни «картина світу» та «образ світу» і проводяться між ними лінії розмежування [13].

Картину світу зображують як утворення, яке: «1) має невід'ємні іманентно притаманні йому властивості (атрибути); 2) складається з певних компонентів (субстрат); 3) виникає та розвивається за визначеними законами (генезис, розвиток); 4) специфічно організоване, побудоване (структура); 5) являє собою до певної міри стабільні дії поведінки (функції)» [13].

Визначення властивостей будь-якої картини світу базується на основі інтерпретативних результатів людського світосприйняття. «Вихідним пунктом для розуміння природи та сутнісних властивостей картини світу є той факт, що вона являє собою створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності» [13].

Картина світу створюється в результаті двох різних процесів: 1) експлікації, опредмечування, об'єктивування та осмислення образів світу, які лежать в основі життєдіяльності людини; 2) творення, розробки нових образів світу, які здійснюються в ході спеціальної рефлексії, яка носить систематичний характер. У першому випадку йдеться про чисту реконструкцію картини світу по її «слідах», в другому – чисто її конструювання, тобто творення деякої ціннісно-пізнавальної конструкції (картини світу), яка ставиться у відношення адекватності до пізнаваного об'єкта (світу). Ці процеси за своєю внутрішньою структурою близькі одне до одного: в обох відбувається відтворення структури об'єкта (світу) у структурі предмету – картині світу як деякому концептуальному утворенні.

Функції картини світу впливають із природи та призначення у людській життєдіяльності, складовою частиною якої і є картина світу. Світобачення має дві базисні функції – інтерпретативну (здійснити бачення світу) та впливаючи з неї регулятивну (слугувати орієнтиром у світі). Ці функції виконує і картина світу. На образ світу, який створює ядро світобачення людини, спирається і людина у своїй соціокультурній діяльності. Картина

світу – стрижень інтеграції людей, засіб гармонізації різних сфер людської діяльності, їх зв'язок між собою. Вона як цілісний образ дійсності опосередковує всі акти людського світосприйняття та світоуявлення, лежить в основі всіх актів світорозуміння, даючи змогу осмислити локальні ситуації у світі, та ті події, що відбуваються у ньому [40].

Загалом існує стільки картин світу, скільки є суб'єктів, які контактують зі світом. Суб'єктом картини світу може бути: 1) окрема людина чи окрема група людей; 2) окремий етнос (етноси); 3) людство у цілому.

Індивідуальна картина світу є своєрідним способом створення у собі простої та ясної картини світу для того щоб відірватися від світу відчуттів, щоб у відомій мірі спробувати замінити цей світ створений таким чином картиною. На цю картину та її оформлення людина переносить центр ваги свого духовного життя, щоб у ній набути спокою та впевненості, яких він не може знайти у занадто запаморочливому круговороті власного життя [65, с. 36].

Етнічна модель світу складається з набору своєрідно взаємопов'язаних понять, до яких можна віднести такі поняття як час, простір, зміна, причина, доля.

Загальна картина світу є своєрідним посередником не лише при взаєморозумінні індивідів, але й при контакті різних сфер людської діяльності, різних етнічних культур завдяки універсаліям, які формують її структурне ядро (універсалії – категорії, які притаманні людині на будь-якому етапі її історії, які присутні в структурі свідомості будь-якої соціальної формації) [53, с.28].

Картина світу есплікується через семіотичне оформлення, формуючи один із своїх глибинних прошарків – мовну картину світу, де реалізуються як індивідуально-особистісні, так і культурно-етнічні та загальнолюдські компоненти.

Таким чином, **картина світу, що є суб'єктивним відображенням об'єктивної реальності**, матеріалізуючись в семіотичному оформленні мовної системи, переносить свою двоїсту природу на перекладацьку

діяльність, ставлячи адекватність перекладу в залежність від факторів, які умовно підрозділяються на дві групи: 1) екстралінгвістичні; 2) інтралінгвістичні.

Саме через дослідження концептуальної картини світу ми можемо сприяти міжкультурній адаптації читача однієї країни до іншої, відповідно, полегшувати інтеракцію під час комунікації. За допомогою дослідження концепту та концептуальної картини світу перекладач переносить свої думки, міркування, культурні маркери на свою рідну мову, чим і створює ґрунт для міжкультурної комунікації та фундацію для дослідження позамовних чинників перекладу. Тому відтворення лінгвокультурного концепту в перекладі є складним завданням для перекладача, бо відображення концепту вимагає як і тонкого відчуття слова, так і всебічного дослідження концепту, який віддзеркалює історію, культуру, ментальність, цінності, досвід певного народу. Висвітлення внутрішнього стану, думок та образів вибраної нації завжди створювали перепони для адекватного перекладу художнього твору. На думку А. Лафевра, «перекладачі не просто перекладають слова, вони також перекладають цілий всесвіт дискурсу, поетику та ідеологію» [77, с. 22]. Перекладач кодифікує в собі мовну картину світу автора – «вербальне відображення світовідчуття письменника, його цілісних орієнтирів» [12, с. 23].

У рамках даного питання особливу увагу слід приділити дослідженню Ю.А. Сорокіна, згідно якого переклад визначається як форма існування семіотичного досвіду однієї лінгвокультурної спільноти в знакових засобах іншої лінгвокультурної спільноти [56 с., 31] і тут на перший план виступає проблема «мова-суспільство». Особливу цінність для теорії перекладу представляють два взаємопов'язаних підходи до цієї проблеми. З одного боку, мова розглядається як єдине соціокультурне утворення, яке відображає особливості певного етносу як носія окремої культури, виділяючи його серед інших культур. З іншого боку, вивчаючи різні види варіативності в мові, які пов'язані з неоднорідністю та багатогранністю суспільного життя, існуванням

соціальних, професійно-особистісних розходжень між людьми в рамках однієї і тієї ж культури [44, с. 82].

Для дослідження закономірностей перекладацької діяльності великий інтерес представляють особливості мови, прямо або ж непрямо зумовлені культурою носіїв мови. Такі особливості можна спостерігати на різних рівнях мовної структури, в правилах вербальної комунікації, у способах опису позамовної реальності, а їх вивчення представляє собою особливий інтерес для перекладознавства через те, що перекладацька діяльність означає не лише взаємодію двох мов, але й контакт між двома структурами. Слід враховувати, що паралельно з унікальними особливостями, які характеризують кожен окрему культуру, існують ще й фактори, спільні для багатьох чи декількох структур. Крім того різні культури завжди виявляли і виявляють вплив одна на одну. Реальне життя спростовує постулат про відособленість та принципову взаємонеpronикність культур. Подібні сумніви щодо можливості повноцінного контакту між різними культурами висловлювалися різними лінгвістами, етнографами, літераторами, філософами та іншими діячами культури. У мовознавстві найбільш відома концепція, яка іменується як «Гіпотеза Сепіра–Уорфа» [44, с.83].

Виходячи з того, кожна мова створює своєрідну «мовну картину світу», що є однією з основних причин труднощів, які виникають при перекладі, то можна відмітити, що структура мови, дійсно, спроможна визначити можливі шляхи побудови повідомлень, організовуючи певним чином думки, що виражаються, іноді навіть «нав'язуючи» мовцям обов'язкове вживання тих чи інших форм. Але справедливим є й те, що мовна форма висловлювання не детермінує однозначно зміст висловлювання, яке виводиться на основі інтерпретації значень складових його одиниць, а слугує лише вихідною базою для розуміння глобального змісту. Один і той самий зміст може бути «добуто» із різних мовних структур, і, навпаки, одна й та сама структура може бути основою для формування та розуміння повідомлень. І залежність виражених думок від способу їх мовного вираження виявляється відносною і обмеженою.

Діючі комуніканти можуть усвідомлювати різницю між формою висловлювання та суттю справи, долаючи «нав'язані» мовою стереотипи [29, с. 63-69].

1.7. Концепт у перекладі

Концепт поєднує в собі багатозаровість і різновекторні методи його характеристики та розмежування. У лінгвокультурологічному плані концепт відображує особливості певної нації, з її культурою, історією, досвідом, ментальністю та цінностями. Для перекладача концепт є провідником у зовсім інший світ, де головним завданням є втілення задуму, атмосфери та чіткої картини художнього твору автора. Багатовекторність перекладацької роботи під час відтворення концептів у тексті перекладу вимагає глибоких знань у різних сферах наук, таких як філософія, психологія та культурологія. Д.М. Каліщук у статті «Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу» стверджує, що **«практично будь-який концепт може бути перекладений з однієї мови іншою (з можливим редукуванням змісту), тобто підданий «перекодовувальній інтерпретації» і репрезентований іншою вербальною формою.** Відмінності між культурами проявляються в кількісній і комбінаторній варіативності вибору ознак під час концептуалізації світу. Пояснення таких особливостей вибору ознак вимагає від перекладача звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу» [26, с. 154].

Важливим для осягнення концепту на тлі лінгвокогнітивістики та лінгвокультурології є парадигма модифікації вихідної мови в новий формат. Г.Г. Єнчева уточнює, що в аспекті когнітивної психолінгвістики процес перекладу окреслюється як перцепція одного виду інформації (тексту оригіналу) та її трансформація в інший вигляд (текст перекладу). Ця зміна здійснюється на найскладнішому рівні та охоплює всю інформаційну структуру, а трансформуючою ланкою є когнітивна система перекладача [19, с. 2]. Т.О. Фесенко підкреслює, що після цього відбуваються перекладацькі

механізми, які переходять у подальший ментальний простір і передбачають моделювання взаємовідносин реального, ментального і вербального, які й стають фундаментом у когнітивній організації людини. Після закінчення вихідний текст відходить із зони ментальної реальності перекладача і стає фрагментом свіжої реальної комунікації [58, с. 141]. Твердження про незмінність ВТ під час перекладу та його характеристику щодо здатності актуалізувати у свідомості відповідні концепти, а згодом перетворювати концепти разом із фоновими знаннями та знаннями контексту в смисл знаходимо у Л. Фестінгера, який зазначає таке: «... у процесі перекладу вихідний текст не трансформується, а служить джерелом актуалізації у свідомості певних концептів, перш за все тих концептів, які об'єктивуються як прототипні значення слів, що входять до тексту. Ці концепти, взаємодіючи один з одним, а також з фоновими знаннями і знаннями всього контексту, переходять у смисли, що утворюють у свідомості певну смислову структуру» [59, с. 71]. Автор думки убачає таку форму поведінки відображення концепту в перекладеному тексті: «Під час переходу на мову думки перекладач ніби розчленовує задану думку, переміщуючи та рекомбінуючи концепти так, щоб вони співвідносилися зі значеннями одиниць мови перекладу» [59, с. 234]. Під час аналізу концептів у перекладеному тексті перекладач розбиває концепт на складники та вибирає найбільш цінний елемент, який згодом стане укріпленим концептом твору. Концепт поєднується з асоціаціями, думками та позасвідомими факторами перекладача, що впливають у смислове навантаження та несуть із собою відповідну ціннісну барву. Це зумовлює формування концептуальної картини світу, структури з унікальним кодом національно-культурних чинників. Значення когнітивної моделі під час перекладу резонує з думкою про концептуальну організацію знань і пошук засобів їх відображення в перекладі. В.В. Алімов загострює увагу на тому, що «... перекладач повинен досягнути когнітивну модель культури-відправника так, щоб вихідний фрагмент ціннісного досвіду, представлений в оригіналі, перестав бути в його свідомості лакуною, а став частиною його комунікативної

компетенції» [1, с. 120]. Далі дослідник загострює увагу на найвагомішому питанні під час перекладу когнітивної сутності мовних одиниць, а саме – на проблемі концептуальної організації знань під час розуміння та створення повідомлень. Когнітивне моделювання входить до числа методик оцінки адекватності відображення когнітивної інформації, за якою створюються когнітивні карти одиниці, яка перекладається, та її перекладного відповідника [1, с. 171]. Щодо відтворення культурного концепту в перекладі, то неможливо оминати поняття культурологічної лакуарності В.Г. Ніконова зазначає: «В основі культурологічної лакуарності лежить відмінність – невідповідність у способі організації або репрезентації екстралінгвістичного знання в культурі оригіналу і культурі перекладу. Культурологічна лакуна як фрагмент ціннісного досвіду культури являє собою когнітивну модель культури відправника і виступає як її культурологічно значимий концепт» [41, с. 170]. В.І. Карасик зауважує, що етноспецифічні концепти є комплексними для перекладу, під час відтворення яких перекладач повинен мати глибокі фонові знання. При цьому повна відсутність концепту в певній лінгвокультурі є поодиноким явищем, більш винятковим, аніж відсутність однослівного вираження для певного концепту [25, с. 112]. Головні компоненти незбігання в концептуальних картинах світу визначаються як такі, що перешкоджають комунікації, що включають в себе ключові моменти національного менталітету і свідомості, власне національні риси характеру, ступінь і адекватність відтворення дійсності мовою [25, с. 76]. Л.П. Тарнаєва висловлює міркування в статті «Теория концепта в свете лингводидактических проблем», що одним із варіантів розв'язання проблеми відображення концепту в тексті перекладу може стати складання з лінгводидактичною метою порівняльного корпусу вербалізованих ключових концептів, які створюють концептуальний простір тієї чи іншої сфери міжкультурного спілкування, опосередкованого перекладом. Авторка акцентує увагу на тому, що в цей корпус мають входити не лише концепти, які представляють певну національно-культурну особливість, а й ті концепти, які за своєю семантикою ядерного шару належать

до групи універсальних, втім, у своїх периферійних шарах містять культурну інформацію [57, с. 210]. О.Г. Мінченков розробив когнітивно-евристичну модель перекладу, а також використовував методику «мислення вголос» у вітчизняному перекладознавстві. В межах цієї моделі перекладу надають таку дефініцію: «... евристичний процес об'єктивації засобами мови перекладу розумових структур, сформованих у свідомості на базі вихідного тексту» [38, с. 235]. Когнітивно-евристична модель базується на міркуванні, що точкою перетину двох мов, які використовуються в процесі перекладу, і фактора, який забезпечує принципову можливість перекладу, ключовим осередком є думка. Моделюючи концепт у когнітивно-евристичному аспекті, бачимо, що концепт ототожнюють із думкою, а отже, він є стійким і константним за своєю сутністю. «Концепт також виявляється об'єктом перекладу, тобто тією розумовою сутністю, яку перекладач прагне об'єктивувати засобами мови перекладу» [38, с. 152].

В процесі перекладу О.Г. Мінченков окреслив **дві обов'язкові стадії перекладу**: перша – формування концептуальної структури та її об'єктивація засобами мови перекладу; а друга – факультативна стадія перекладу – когнітивний пошук і автокорекція [38].

В межах когнітивного пошуку виділяють рекомбінацію концептів, що характеризується як «факультативна стадія процесу перекладу, яка використовується в тому разі, коли під час перекладу необхідний пошук засобів вираження» [38, с. 167]. Моделювання концептуальної структури поруч із когнітивним пошуком та автокорекцією є невіддільними сходинками до аналізу відображення певного концепту в творі та подальшого вивчення в тексті перекладу. Серед основних проблем перекладу концептів у художньому творі є можливість появи вторинного концепту під час підбору еквівалентів до першорядного концепту. О.Г. Мінченков встановлює, що труднощі під час перекладу виникають через те, що слово у визначеному поєднанні може актуалізувати непрототипний, або ж вторинний, похідний концепт. На противагу цьому можлива актуалізація більшої кількості концептів, ніж ті

слова, які запропоновані словником на роль його еквівалентів. Крім того, невідповідність фонових знань перекладача призводить до важкості під час з'ясування зв'язків між концептами, неправильного розуміння вихідного значення слова та актуалізації неправильного концепту [38, с. 179–183].

Таким чином, для перекладача невіддільною частиною дослідження художнього твору є переосмислення культурних і позамовних чинників, що мають вплив на читача. Аналіз використання того чи іншого концепту в перекладі є складним завданням, бо перекладач має *звести місток* між двома різними культурами та наблизити одну до одної. Саме під час цього процесу і відбувається розгляд лінгвокультурної картини світу з наступними аналізом та інтерпретацією.

Висновки до Розділу 1

Концепт поєднує в собі багатозаровість і різновекторні методи його характеристики та розмежування. У лінгвокультурологічному плані концепт відображує особливості певної нації, з її культурою, історією, досвідом, ментальністю та цінностями. Для перекладача концепт є провідником у зовсім інший світ, де головним завданням є втілення задуму, атмосфери та чіткої картини художнього твору автора. Багатовекторність перекладацької роботи під час відтворення концептів у тексті перекладу вимагає глибоких знань у різних сферах наук, таких як філософія, психологія та культурологія. Практично будь-який концепт може бути перекладений з однієї мови іншою (з можливим редукуванням змісту), тобто підданий «перекодовувальній інтерпретації» і репрезентований іншою вербальною формою.

Серед основних проблем перекладу концептів у художньому творі є можливість появи вторинного концепту під час підбору еквівалентів до першорядного концепту.

Для перекладача обов'язковою умовою дослідження художнього твору є переосмислення культурних і позамовних чинників, які мають вплив на читача. Аналіз використання того чи іншого того чи іншого концепту в

перекладі є важким завдання, бо перекладач має зблизити максимально дві культури.

РОЗДІЛ 2. ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

2.1. Когнітивна організація оригіналу

Когнітивна організація оригіналу передбачає різноманітні способи та методи аранжування та передачі інформації, що відбувається внаслідок активізації ментальних структур вербального інформування, які існують в мозку людини. Такий підхід до вербальної інформації зумовлюють необхідність концептуального осмислення оригіналу, яке передбачає не лише знання мови-джерела як граматичної та лексичної системи (тобто лінгвістичної компетенції перекладача), а й знання когнітивних моделей організації інформації, якими оперують представники тієї лінгвокультурної спільноти, на мові якої існує оригінал. Інакше кажучи, **перекладач повинен не лише знати мову оригіналу і мову перекладу, а й «мислити» цими мовами, тобто адекватно узгоджувати їх когнітивні моделі.**

Когнітивні проблеми перекладу, перш за все, зумовлені існуванням певного соціально-культурного та історичного досвіду представників мовних спільнот. Різноманітність та відмінність такого досвіду породжує формування різних інтелектуальних, емоційних, соціальних образів і стереотипів, соціокультурних та етнокультурних норм і дискурсивних стратегій спілкування. Однак, перекладацькі проблеми культурного характеру легко вирішуються за умови високого рівня фонового знання (background knowledge) перекладача і його достатньої прагматичної компетенції. Значно важливішою вимогою є усвідомлення і врахування специфіки мовної картини і мовної ментальності представників різних культур, які зумовлені своєрідним баченням фізичної картини світу. Наслідки цього є різниця у виборі диференціальних ознак об'єктів та понять, які покладені в основу їх наіменувань. [1]

Не викликає сумніву той факт, що культура носіїв мови, яка власне формує їх тілесний досвід, впливає на процес сприйняття і засвоєння інформації з навколишнього середовища. З іншого боку, своєрідне сприйняття світу є основою реалізації внутрішніх репрезентацій у конкретних формах.

Когнітивна діяльність індивіда як складова частина його свідомості (поряд з компетенцією і конкретним знанням) відбувається у певному культурному контексті. Зокрема, етичні норми, політичні та релігійні орієнтації, різноманітні компоненти культури в значній мірі впливають на процедури і результати когнітивної діяльності. Когнітивна діяльність також включає в себе розумові процеси, які забезпечують переробку інформації і в результаті яких утворюються особливі структури свідомості. У зв'язку з цим мова як вид когнітивної і комунікативної діяльності розглядається когнітологами у вигляді системи знаків, що беруть участь у кодуванні і передачі інформації про навколишнє середовище, а, отже, мова є засобом репрезентації структури знання, що формується у свідомості людини. Інакше кажучи, інформація про світ спочатку конструюється (або ж концептуалізується) і лише потім вербалізується. Таке трактування мови зумовлює необхідність врахування інтеракції мовних структур з іншими когнітивними компонентами інформування, зокрема, з концептуальними структурами.

Дослідження останніх років свідчать про те, що концептуальна структура (система) свідомості є тісно взаємопов'язаною з мовною структурою, оскільки формується як в процесі переробки результатів різних типів сприйняття (зорового, слухового, тактильного, моторного), так і внаслідок мовного засвоєння такого досвіду. Як ментальний рівень свідомості, концептуальна структура є впорядкованим об'єднанням окремих смислів, квантів знання - концептів, які формуються у процесі пізнання світу і відображають інформацію про світ. Концепти забезпечують обробку суб'єктивного досвіду шляхом накладання нової інформації на певні вироблені суспільством категорії і класи. Найважливіші концепти кодуються в мові і

безпосередньо знаходять своє відображення в граматиках різних мов. Отже, сама граматична категоризація будь-якої мови утворює ту своєрідну ментальну основу, на якій розміщується лексично виражений концептуальний матеріал.

Когнітивні проблеми перекладу, перш за все, зумовлені існуванням певного соціально-культурного та історичного досвіду представників мовних спільнот. Різноманітність та відмінність такого досвіду породжує формування різних інтелектуальних, емоційних, соціальних образів і стереотипів, соціокультурних та етнокультурних норм і дискурсивних стратегій спілкування. Однак, перекладацькі проблеми культурного характеру легко вирішуються:

1) за умови високого рівня фонового знання (background knowledge) перекладача і його достатньої прагматичної компетенції;

2) усвідомлення і врахування специфіки мовної картини і мовної ментальності представників різних культур, які зумовлені своєрідним баченням фізичної картини світу. Наслідки цього є різниця у виборі диференціальних ознак об'єктів та понять, які покладені в основу їх наіменувань [1]

Не викликає сумніву той факт, що культура носіїв мови, яка власне формує їх тілесний досвід, впливає на процес сприйняття і засвоєння інформації з навколишнього середовища. З іншого боку, своєрідне сприйняття світу є основою реалізації внутрішніх репрезентацій у конкретних формах.

Як стверджує Р. Джекендофф, головними **конституентами концептуальної структури є базові концепти** – ідеї об'єкта, його частин, руху, дії, місця (простору) часу, ознаки. Базові концепти є властивими для всіх мов, оскільки співвідносяться з граматичними категоріями і маркують розподіл слів на частини мови [73]. Однак в процесі (і в результаті) подрібнення, модифікації та об'єднання концептів, (що знову ж таки зумовлено своєрідним баченням і сприйняттям навколишнього світу), кожна

мова набуває своїх, лише їй притаманних концептуальних характеристик, що виражаються в особливостях її граматики і лексики [73].

Прирівнюючи значення мовних виразів до виражених ними концептів чи концептуальних структур потрібно мати на увазі те, що лінгвістична унікальність будь-якої мови породжена своєрідним баченням світу її носіями і, отже, специфічним способом впорядкування інформації про нього. Зокрема, А. Вежбицька вважає, що певні загальнолюдські концепти по-різному групуються і вербалізуються в різних мовах, під впливом лінгвістичних, прагматичних, та культурологічних факторів і, відповідно, фіксуються в різних значеннях [13].

Здатність базових концептів подрібнюватись, уточнюватись, взаємодіяти з іншими, і що важливо, автономність та специфічність таких процесів у різних мовах спричинює певні перекладацькі труднощі когнітивного характеру.

Так, перекладач повинен вибрати мовні еквіваленти, які базуються саме на концептах, що є типовими і конвенціональними у мові перекладу для структурування ситуації, представленої оригіналом. Наприклад, *концепт ознаки розміру «малий»* в українській мові може подрібнюватись шляхом різного вираження інтенсивності як *«маленький», «малесенький», «малесенький-премалесенький»*, тоді як така властивість не характерна його англійському відповіднику *«little»*.

Аналіз лінгвістичного матеріалу переконливо свідчить, що вірна інтерпретація культурно-специфічних смислів, концептуального аранжування і мовленнєвої репрезентації при описі об'єктивної ситуації впливає на обсяг текстової інформації оригіналу. При передачі цієї інформації у повному обсязі перекладач, перш за все, **повинен виявити відповідні концепти**, властиві для когнітивного представлення тієї ж ситуації у мовній культурі перекладу. Наприклад:

(1) *He is good at maths.* – *Він сильний в математиці.*

У мовах оригіналу і перекладу для опису здібностей об'єкта використовуються різні концепти – **позитивної оцінки «good» і ознаки сили.**

(2) *This morning I woke up at 7. – Сьогодні вранці я прокинувся о сьомій.*

Англійський інтегрований концепт «this morning» (детермінатив і темпоратив) перекладається виразом “сьогодні вранці”, який включає два концепти - два темпоративи.

(3) *Take off your coat, please. – Роздягніться, будь-ласка.*

У ситуації прийому гостей англійське висловлювання будується з використанням трьох концептів – дії, ознаки, об'єкта, тоді як в основі українського лежить один концепт – дії.

(4) *I am pleased to meet you. – (Мені) приємно з вами познайомитись.*

Інформація, що передається англійським реченням структурується на основі концептів - об'єкт, ознака, дія, тоді як в українському відповіднику виявляються концепти - ознака дії та дія.

(5) Структури, типу «*I like ...– Мені подобається...*» також характеризуються різними концептами; так, в англійській структурі актуалізуються об'єкт як виконавець дії, а в українській – дія, що характеризує об'єкт.

(6) *My native language – Моя рідна мова*, однак вираз «*моє рідне місто*» має перекладатись як «*my home town*», що зумовлено модифікацією в англійській мові концепту «*native*» (рідний) при структуруванні понять «*рідна мова*» і «*рідне місто*».

Яскравим прикладом відмінностей концептуального структурування інформаційного потоку в різних мовах є когнітивна метафора, яка розглядається як розумовий процес, спрямований на вираження і формування нових понять. Суть когнітивної метафори (на відміну від образної, стилістичної метафори) полягає не в словах, а в самому сприйнятті і розумінні об'єктів, явищ, дій. У мовних виразах когнітивні метафори виявляються як пересічення концептуальних полів у свідомості індивіда чи мовної спільноти. Так, концептуальні характеристики опису об'єктивної ситуації засобами

різних мов свідчать про різну конвенціональну когнітивну виділеність її елементів носіями цих мов. Такі суттєві елементи концептуалізуються в процесі сприйняття і передачі інформації, що дозволяє аналізувати когнітивні метафори за допомогою концептуальної сітки.

(7) *I think much of him.* – *Я про нього високої думки.*

Когнітивна метафора в англійському виразі розгортається навколо концептів дії та її кількісної ознаки, тоді як в його українському відповіднику - навколо концептів об'єкта та його просторової ознаки.

(8) *We took a short cut home.* – *Ми пішли додому навпростець.*

Зіставлена пара виразів демонструє не лише різні семантичні і функціональні характеристики концептів дії, (що виявляються у перехідності дієслова «to take» і неперехідності дієслова «йти») не лише набір різних концептів (дія-об'єкт в англійському виразі і дія-ознака в українському), а також використання різних типів когнітивної метафори. Так, в основу англійського виразу покладена онтологічна метафора (усвідомлення людського досвіду у термінів об'єктів і речовин), тоді як український вираз базується на орієнтаційній метафорі (орієнтація у просторі). [3]

Ігнорування відмінностей концептуальної організації вербальних знакових структур в мовах оригіналу і перекладу може спричинити комунікативні непорозуміння. Це часто трапляється при механічному перенесенні концептів мовного виразу оригіналу на його репрезентацію у перекладі. Внаслідок такого перенесення виникають спотворенні перекладацькі версії. Наприклад:

(9) *Тu можеш взяти цей словник у бібліотеці.* – *You can take this dictionary in the library.* Адекватний переклад повинен бути: *You can get this dictionary in the library*, оскільки «take» – виражає концепт дії, спрямованої від мовця.

(10) *Я боявся раними його почуття.* – *I was afraid to hurt his feelings.* Оскільки мовний вираз «to be afraid to do smth» має за основу концепт бажаної

дії, як, наприклад, «*I was afraid to speak in public*», вірний переклад українського речення має бути: «*I was afraid of hurting his feelings*».

Розглянуті приклади перекладу англійських та українських мовних виразів свідчать про відмінність їх концептуальної організації. Слід зауважити, що за межами аналізу залишились випадки співпадіння концептуальної сітки у різномовних парах, які, зокрема, згідно з концепцією Л.В. Бобрової, Н.А. Янко і Л.М. Захарової трактуються як ідентичність опису стереотипної референтної ситуації у різних мовах. Виявлення власне розбіжностей у концептуальному наповненні виразів має за мету акцентування необхідності уважного когнітивного аналізу, виділення концептуально важливих елементів інформування у мові оригіналу для адекватного зіставлення їх з концептуальною структурою мови перекладу. Саме **когнітивний аналіз мовного матеріалу дає змогу уникнути перекладу типу «набір слів» і сприяє адекватному інформуванню**. Отже, створення перекладу передбачає вирішення як мовних, так і когнітивних проблем кодування і передачі інформації у різних мовах.

Якщо «інвертувати» висловлювання стосовно перекладацької діяльності, неминуче виходить, що під текстом у перекладі завжди розуміли дискурс, бо робота з прагматикою, як ми показали, завжди вважалася пріоритетною.

2.2. Концептуальна репрезентація фрагментів знання у мовній картині світу

У контексті сучасних лінгво-концептологічних проблем особливу увагу привертає проблема концептуальної репрезентації фрагментів знання у мовній картині світу. Основною одиницею мовної картини світу є **концепт**, що лінгвоментальне утворення, що прийшло на зміну та включило в себе такі поняття як образ, поняття та значення [13, с. 6]. Оскільки концепт є ключовим поняттям лінгвоконцептології, доцільним вважаємо зупинитись на його

сучасних дефініціях. Як вже було зазначено, концепт є певною мірою зв'язаним з такими семіотичними категоріями як поняття та значення. Проте його гетерогенність та багато знаковість доводить нетотожність цих понять. Як зазначає С.А. Аскольдов концепт є значно ширшим за значенням [2, с. 270]. Розмежування концепту і поняття, а також зв'язок концепту та значення належать до головних дискусійних проблем сучасної лінгвоконцептології [25, с. 257]. Вдалим є розрізнення цих понять Степановим Ю.С., який зазначає, що концепт і поняття є термінами різних наук: перший з них є терміном логіки та культурології, а другий вживається головним чином в логіці та філософії [56, с. 42]. Доволі влучна спроба розмежування понять належить Н.Н. Болдирєву. Приєднуючись до його наукових переконань, можемо стверджувати, що в понятті розрізняють його об'єм (сукупність речей, охоплених цим поняттям) та зміст (сукупність об'єднаних в ньому ознак одного чи декількох предметів), концепт ж у свою чергу передбачає зміст поняття, понятійну частину значення, смисл слова [10, с. 17]. Як бачимо не викликає сумніву, що концепт є не тотожним із значенням слова. Багато сучасних лінгвістів, що займаються дослідженнями в царині когнітивної концептології, погоджуються, що концепт належить свідомості людини і є оперативною одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [41, с. 89]. Тобто він є результатом взаємодії значення слова у процесі пізнання світу, у призмі особистого та колективного досвіду, який і лежить в основі розмежування лінгвокогнітивного та лінгвокультурного концептів. Незважаючи на певні розбіжності у визначення концепту, більшість когнітологів визнає, що цьому феномену властива певна структура. Розглядаючи концепт з позиції лінгвокультурології, С.Г. Воркачев виділяє **три його основні компонента**: 1) поняттєва складова, що відображає дефініційну структуру, 2) образна складова, що фіксує когнітивні метафори в мовній свідомості, 3) ціннісна (значуща) складова, що визначається місцем, яке займає концепт в лексико-граматичній системі певної мови, сюди входять також етимологічні та асоціативні характеристики [15, с. 80]. Особливим

засобом вербалізації концептів є концептуальна метафора. Цей підхід розвинувся в межах когнітивної лінгвістики, а саме після появи досліджень Дж. Лакоффа та М. Джонсона. У своїх наукових працях дослідники відносять метафору не до мовного інструментарію, а до когнітивного. Структурування одного концепту в термінах іншого розуміється в теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона як метафоризація [33]. Основна теза когнітивної теорії метафори зводиться до такої ідеї: метафоризація заснована на взаємодії двох структур знань – когнітивної структури «джерела» (source domain) і когнітивної структури «цілі» (target domain). Під час цього процесу деякі області мети структуруються за зразком джерела, інакше кажучи, відбувається «метафорична проєкція» (metaphorical mapping). Припущення про повторення структури джерела в структурі мети отримало назву «гіпотеза інваріантності». Область джерела – це більш конкретне знання, що отримується людиною в процесі безпосереднього досвіду взаємодії з дійсністю. Сфера мети – менш ясна, менш конкретна; це, скоріше, «знання за визначенням». Дж. Лакофф зазначає, що метафора дає нам можливість розуміти досить абстрактні або неструктуровані сутності в термінах більш конкретних або більш структурованих [33].

2.3. Алгоритм аналізу перекладу художнього тексту

Оскільки художній переклад є витвором мистецтва слова, його аналіз має бути підпорядкований естетичним критеріям і кожна його деталь повинна осмислюватися у плані виявлення ідейно-художніх настанов автора оригіналу. Починати аналіз перекладу треба не з нього самого, а з усвідомлення першотвору в його зв'язках з суспільним життям тієї країни й тієї епохи, які його породили і які в ньому відбилися. Треба також знати, яке місце посідає оригінал у творчості його автора та яку роль він відіграв у розвитку літератури. А також важливим фактором є індивідуальний стиль автора.

За В. В. Виноградовим, індивідуальний стиль розглядається як структурно єдина і внутрішньо пов'язана система засобів і форм словесного вираження [14, с. 105], де важливим є наголос на структурованості та системності авторського стилю. Дослідники вказують на певні риси, які можна прослідкувати у творчому методі автора [69, с. 19], а, отже, підкреслюється певна системність використання мовних засобів.

Згодом розуміння терміна «індивідуальний стиль» дещо розширюється. І.В. Бурлакова, спираючись на традиційне літературознавче визначення стилю, під цим поняттям розуміє етико-естетичну концепцію художнього світу, детерміновану типом світосприймання художника, його естетичною свідомістю, що закономірно реалізується у змістовій формі конкретного твору, і виявлену через модель буття та концепцію особистості [12, с. 7], тобто термін «ідіостиль» передбачає такі складові, як тип світосприйняття, зміст твору та концепцію особистості.

Деякі вчені розглядають індивідуальний стиль як своєрідність мови, оскільки існують явища стилю, що приводять до особи автора; в зародку це можна спостерегти у звичайному оповіданні: особливості лексики, синтаксису, а головне, інтонаційний фразовий малюнок – усе це більш-менш підказує якісь невловимі і разом з тим конкретні риси оповідача; якщо розповідь ця ведеться з установкою на оповідача, від його імені, то ці невловимі риси стають конкретно відчутними, складаються в образ.

На унікальності стилю автора наголошується у наступному визначенні, де ідіостиль – це система змістовних і формальних лінгвістичних характерних ознак, властивих творам певного автора, яка робить унікальним втілений у цих творах авторський спосіб мовного вираження. Іншими словами, вивчення ідіостилю поета сприяє реконструкції набору індивідуально-авторських способів вербалізації думок, які, у свою чергу, формуються під впливом світоглядних установок митця, а, отже, структурують його картину світу. Така узагальнена система авторських стильових преференцій відбору мовного матеріалу та шляхів його вираження на мовленнєвому рівні включає в себе

такі компоненти, як фонетична організація тексту, його ритмічне та синтаксичне оформлення, особливості комбінаторики виразових засобів і стилістичних прийомів та специфіку комбінації тропів і фігур [23].

Загалом ідіостиль усвідомлюється як спосіб описання альтернативного поетичного світу, який включається у культурно-поетичну парадигму, і, відповідно, характеризується вже як допустима версія, що визначає істинність поетичного висловлювання.

Знання всього цього створює необхідний **ф о н**, на якому сприймається першотвір, створює належні передумови для подальшого об'єктивного судження про сам переклад. Лише після цього можна переходити до розгляду оригіналу як певної ідейно-художньої цілості, естетична своєрідність якої полягає в способі втілення задуму автора в стилістичних засобах мови. Для того щоб встановити цю своєрідність, треба дослідити діалектичний зв'язок елементів змісту й форми художнього твору на всіх рівнях його структури – **лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному, ритміко-інтонаційному, фонетичному** [30, с. 47]. Зіставлення одержаних в результаті також дослідження наслідків, усвідомлення ролі окремої деталі в художньому цілому творі, виділення провідного та другорядного в ньому веде до вироблення естетичної концепції оригіналу. Після цього перед дослідником відкриваються два шляхи. Можна аналогічним способом проаналізувати переклад і потім зіставити одержані наслідки з даних аналізу оригіналу. А можна, маючи перед собою результати аналізу першотвору, порівнювати з ними перекладений рівень за рівнем, **щоразу встановлюючи моменти близькості чи віддаленості перекладу від оригіналу**. Треба одразу ж застерегти дослідника від спокуси безпосереднього порівняння слів, синтаксичних конструкцій цій чи асонансів оригіналу з відповідними складникам тексту перекладу (або навпаки). Перекладаються й елементи тексту: в художньому перекладі відтворюється функція того чи іншого елемента в естетичній цілісності оригіналу.

Отже, розгляд перекладу має відбуватися і супроводі питань: *чому? навіщо? як?* Чому автор послуговується саме такими мовними засобами? Навіщо перекладач відмовляється від деяких із них, замінює ї іншими? Як усе це відбивається на ідейно-художній суті твору? Кожен переклад (маємо на увазі процес перекладу) є значною мірою пошуком найвідповідніших синонімії для виразу рідною мовою образів та ідей оригіналу. Не важко «сяк – так» передати загальний зміст сказаного в художньому творі: це під силу будь-якому *ремісникові від перекладу*. Набагато важче знайти найпотрібніше слово, найвідповіднішу синтаксичну конструкцію з великої кількості синонімічних – у широкому сенсі цього поняття – слів та конструкцій. А від наслідків такого пошуку зрештою залежить кінцевий успіх праці перекладача [Коптілов 48]. Саме точність вибору, зумовлена глибоким розумінням оригіналу, і відзначається творчий почерк найвидатніших майстрів художнього перекладу.

Конкретизуємо ці загальні міркування на приклад аналізу перекладів окремих фрагментів з роману «Eat, love, pray» автора Елізабет Гілберт [95] у перекладі Ярини Винницької «Їсти, молитися, кохати» [94].

«Їсти, молитися, кохати» – надзвичайно щира розповідь жінки про духовне переродження і позитивні зміни у житті. Автор книги на власному прикладі довела, що навіть після найбільших криз можна не лише відновитися, а й відкрити в собі нові грані, можливості та рівні переживань. Героїня її роману – письменниця Ліз – розчарована у сімейному житті та зневірена в особистому щасті. Жінка втрачає головне: сенс та смак до життя. Аби набратися сил та повернутися до життя, Ліз вирішує подорожувати. На її шляху три країни: Італія, Індонезія та Індія. Там вона вчиться їсти зі смаком, молитися з відкритим серцем та кохати, наче вперше.

Аналізуючи переклад твору будемо встановлювати **елементи близькості та віддаленості** [91, с. 118-1221] постаннього від оригіналу.

Близькість ми розглядаватимемо у термінах «одомашнення» або доместикації, а віддаленість як «очужинення» або форенізація. Суть цих методів було викладено у лекції Фрідріха Шляєрмахера від 1813 року «Про

різні методи перекладу», де сказано, що « або перекладач залишає автора в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього читача, або ж він залишає читача в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього автора [83].

Наприклад:

(11) *I wish Giovanni would kiss me. – Якби ж то Джованні мене поцілував.*

I wish – Якби ж то – перекладено суто українською фразою. Здійснено «одомашнення», так звану доместикацію перекладу. Поняття «одомашнення» нерідко використовують на позначення адаптації (переробки) контексту культури чи реалій. До сучасного перекладознавства ці поняття вперше запровадив Лоренс Венуті [84] аби за їх допомогою поставити на повістку дня питання етики. Згідно з Венуті, панівна англо-американська практика перекладу і дискурс про переклад та перекладознавство віддають перевагу гладкописним та прозорим, що має своїм наслідком «акультурацію», в ході якої культурно інший асимілюється (одомашнюється) робиться зрозумілим [84]. За Венуті, і ця практика, і ця теорія на рівні відносин між культурами є етноцентричними та згубними для перекладача, роблячи його непомітним. Згідно з Венуті, аналіз перекладів та дискурсів про переклади минулих часів демонструють нам альтернативні рішення і можуть, таким чином, запропонувати відхід від етноцентризму та імперіалізму, «які неодмінно фігурують у кожному акті перекладу» [84, С.127]. Очуження у Венуті є ширшим поняттям, ніж у Шляєрмахера, у якого очуження полягало в тому, щоб слідувати за формою, яку має першоджерело» [84].

Розглянемо переклади речень далі:

(12) *Oh, but there are so many reasons why this would be a terrible idea. – Та от біда – є безліч причин, через які йому не слід цього робити .* Типова англ. фраза із формальним підметом *There is* замінена на речення з інверсією, що є нормою для укр. мови, мови синтетичного порядку.

(13) *To begin with, Giovanni is ten years younger than I am, and I like most Italian guys in their twenties-he still lives with his mother. – Почнімо з того, що*

Джованні на десять років молодший за мене і, як більшість двадцятирічних італійських хлопців, досі живе з мамою. Тут – буквальный переклад.

(14) *These facts alone make him an unlikely romantic partner for me, given that I am a professional American woman in my mid-thirties, who has just come through a failed marriage and a devastating, interminable divorce, followed immediately by a passionate love affair that ended in sickening heartbreak.* – Вже тільки ці два факти роблять його небажаним романтичним партнером у моїх очах, очах фахово реалізованої американки за тридцять, яка щойно спекалася свого невдалого шлюбу і завершила виснажливий безконечний процес і розлучення, після якого відразу виник пристрасний любовний роман, що закінчився болючим розривом. Тут – буквальный переклад.

(15) *This loss upon loss has left me feeling sad and brittle and about seven thousand years old. Purely as a matter of principle I wouldn't inflict my sorry, busted-up old self on the lovely, unsullied Giovanni.* – **Я втрачала і втрачала**, аж поки залишилася наодинці зі смутком, стала вразлива і семитисячолітня, тому аж ніяк не могла взяти і звалити своє жалюгідне, збанкрутіле Я на цього милого незаплямованого Джованні. Тут: **This loss upon loss** перекладено – **Я втрачала і втрачала**; **has left me feeling sad** перекладено **залишилася наодинці зі смутком** – типово для укр. мови – безособовий блок речення – явно виражена доместикація; *feeling... about seven thousand years old.* – , стала вразлива і семитисячолітня, – знову відбувається одомашнення.

(16) *Not to mention that I have finally arrived at that age where a woman starts to question whether the wisest way to get over the loss of one beautiful brown-eyed young man is indeed to promptly invite another one into her bed. This is why I have been alone for many months now.* – До того ж я вже таки сягнула віку, коли жінка має добре подумати, перш ніж запрошувати кароокого красеня до свого ліжка для того, щоб забути іншого. При перекладі : **I have finally (a) arrived at that age** – я вже таки (а) сягнула віку, (лексична модуляція); **a woman (b) starts to question** – (б) жінка має добре подумати; **whether (c) the wisest way to get over the loss of one beautiful brown-eyed young man is indeed to**

promptly invite another one into her bed – перш ніж запрошувати кароокого красеня до свого ліжка (в) **для того, щоб забути іншого** (внутрішнє членування; лексична модуляція; перестановка членів речення). – **доместикація.**

(17) *This is why, in fact, I have decided (a) to spend this entire year in celibacy* – Саме тому протягом тривалого часу (а) **я ні з ким не зустрічаюсь.** (а) **I саме тому вирішила весь цей рік прожити у celibatі.** – **доместикація.**

(18) *To which the savvy observer might inquire: 'Then why did you come to Italy?'* – Це викличе у кмітливого спостерігача закономірне запитання – *навіщо тобі їхати до Італії?* **The savvy observer might inquire** – Це викличе у кмітливого спостерігача закономірне запитання – **доместикація.**

(19) *To which I can only reply-especially when looking across the table at handsome Giovanni-'Excellent question* – На що я зможу відповісти, **споглядаючи вродливого Джованні**, що сидить напроти, – чудове запитання! – розмовний варіант **looking across** передано укр. **споглядаючи** – лексема з відтінком грайливості – **доместикація.**

(20) *Giovanni is my Tandem Exchange Partner.* – Джованні – мій партнер зі *Взаємного навчання.* – **Tandem Exchange Partner** – мій партнер зі *Взаємного навчання* – **експлікація.**

(21) *That sounds like an innuendo, but unfortunately it's not.* – Схоже на інсинуацію, але, на жаль, нічого такого. – ... на жаль, нічого такого – **доместикація.**

(22) *All it really means is that we meet a few evenings a week here in Rome to practice each other's languages.* – **Все, що між нами відбувається** – це регулярні зустрічі декілька разів на тиждень, щоб попрактикуватися в мовах одне одного. – **All it really means** – **Все, що між нами відбувається** – **доместикація.**

(23) *We speak first in Italian, and he is patient with me; then we speak in English, and I am patient with him.* – Ми розмовляємо спершу італійською, і він

зі мною терплячий, а потім – англійською, і я терпляча з ним – **дослівний переклад**.

(24) *I discovered Giovanni a few weeks after I'd arrived in Rome, thanks to that big Internet cafe at the Piazza Barbarini, across the street from that fountain with the sculpture of that sexy merman blowing into his conch shell.* – *Із Джованні я познайомилася* через декілька тижнів по приїзду до Рима завдяки великому інтернет-кафе на п'яцца Барбаріні, що неподалік фонтану зі скульптурою сексуального Тритона, який дме у свою мушлю. – ***I discovered Giovanni*** - *Із Джованні я познайомилася* – лексична модуляція, ця трансформація необхідна, оскільки для україномовного читача вираз ***я познайомилася*** більш прийнятний, аніж ***I discovered Giovanni***.

(25) *He (Giovanni, that is-not the merman) had posted a flier on the bulletin board explaining that a native Italian speaker was seeking a native English speaker for conversational language practice.* – *Він (Джованні, не тритон) розмістив повідомлення на дошці оголошень, у якому йшлося, що італієць шукає носія англійської для мовної практики* (***explaining – у якому йшлося***) – лексична модуляція.

(26) *Right beside his appeal was another flier with the same request, word-for-word identical in every way, right down to the typeface. The only difference was the contact information.* – *Відразу під його заявкою була ще одна точнісінько така ж – слово в слово і навіть шрифт той самий, відрізнялися вони тільки контактною інформацією.*

Right beside his appeal – *Відразу під його заявкою* – при перекладі використовується димінутивний суфікс, що є характерним для української мови - **доместикація**.

(27) *One flier listed an e-mail address for somebody named Giovanni; the other introduced somebody named Dario.* – *В одному повідомленні було вказано е-мейл якогось Джованні, інше – підписане незнайомцем на ім'я Даріо.*

One flier listed – *В одному повідомленні було вказано* – тут типово англійський вираз структури агент (неживий) + присудок (активний стан) –

замінено на типово українське *В одному повідомленні було вказано* із пасивним станом – **доместикація**.

(28) *But even the home phone number was the same.* – *Втім, домашній телефон був однаковий.* **But even – Втім,...** – **доместикація**.

(29) *Using my keen intuitive powers, I e-mailed both men at the same time, asking in Italian, 'Are you perhaps brothers?'* – *Дослухавшись сильного голосу своєї інтуїції, я відповіла відразу обом чоловікам і запитала італійською:*

«Ви брати?» – **Using my keen intuitive powers – Дослухавшись сильного голосу**– **доместикація**.

(30) *It was Giovanni who wrote back this very provocative message: 'Even better. Twins!'* – *Перший відписав Джованні, виключно ствердивши: «Навіть краще, ми близнюки»*

It was Giovanni who wrote – Перший відписав Джованні– **доместикація**.

(31) *Yes, much better.* – *Звісно, що значно краще.* **Yes – Звісно,...** – **доместикація**.

(32) *Tall, dark and handsome identical twenty-five-year-old twins, as it turned out, with those giant brown liquid-center Italian eyes that just unstitch me.* – *Як з'ясувалося згодом, це були високі чорняві красиві й геть однаковісінькі двадцятип'ятирічні близнюки з такими великими карими вологими італійськими очима, що я відразу здалась.* – **as it turned out – як з'ясувалося згодом** – зміна позиції в реченні парантези; крім того, спостерігаємо експлікацію в укр. варіанті – **доместикація**.

(33) *After meeting the boys in person, I began to wonder if perhaps I should adjust my rule somewhat about remaining celibate this year.* – **Після нашого знайомства у мене виникли серйозні сумніви щодо** мого рішення протягом року дотримуватися celibату – **чи не занадто воно поспішне?**

After meeting the boys in person – Після нашого знайомства - лексична модуляція; I began to wonder if perhaps – у мене виникли серйозні сумніви щодо – **лексична модуляція**.

(34) *For instance, perhaps I could remain totally celibate except for keeping a pair of handsome twenty-five-year-old Italian twin brothers as lovers.* – А що, як суворо дотримуватися цілібату, зробивши виняток лише для двох вродливих двадцятип'ятирічних італійських близнюків?

...except for keeping a pair of handsome twenty-five-year-old Italian twin brothers as lovers – ...зробивши виняток лише для двох вродливих двадцятип'ятирічних італійських близнюків? – **лексична модуляція.**

(35) *Which was slightly reminiscent of a friend of mine who is vegetarian except for bacon, but nonetheless...* – Це мені нагадало мого друга – вегетаріанця, який, проте, їсть бекон – **лексична модуляція.**

(36) *I was already composing my letter to Penthouse: In the flickering, candlelit shadows of the Roman cafe, it was impossible to tell whose hands were caress.* – Але я вже написала у статті до «Penthouse»: «У мерехтливому світлі запалених свічок десь у римському кафе неможливо було встановити, чії руки нестять...» – **дослівний переклад.**

(37) *But, no.* – *I все-таки – ні.* – **додавання.**

(38) *No and no.* – *Ні, і ще раз ні.* – **додавання** задля одомашнення перекладу.

(39) *I chopped the fantasy off in mid-word.* – Я обрубала свою фантазію на півслові – **лексична модуляція.**

(40) *This was not my moment to be seeking romance and (as day follows night) to further complicate my already knotty life. This was my moment to look for the kind of healing and peace that can only come from solitude.* – Не час зараз шукати любовних пригод і (ніч найтемніша перед світанком) ще дужче ускладнювати своє й так запутане життя; зараз винятково пора пошуку зцілення та миру, що приходять лише з усамітненням. (*as day follows night – ніч найтемніша перед світанком*) – **підбір функціонального відповідника.**

(41) *Anyway, by now, by the middle of November, the shy, studious Giovanni and I have become dear buddies.* – Утім, на той момент, а це була середина листопада, ми зі сором'язливим старанням Джованні стали добрими

друзьяками – **дослівний переклад** граматичної конструкції речення із підбором функціональних відповідників вживаних лексем.

(42) *As for Dario-the more razzle-dazzle swinger brother of the two-I have introduced him to my adorable little Swedish friend Sofie, and how they've been sharing their evenings in Rome is another kind of Tandem Exchange altogether.* – *Стосовно ж Даріо – пристраснішого брата – то я познайомила його зі своєю чарівною маленькою шведською подругою Софі, і те, як вони проводили свої римські вечори – ще один спосіб взаємного навчання – дослівний переклад.*

(43) *But Giovanni and I, we only talk.* – *Але Джованні і я, ми тільки розмовляємо – дослівний переклад.*

(44) *Well, we eat and we talk.* – *А ще – їмо і розмовляємо. – дослівний переклад.*

(45) *We have been eating and talking for many pleasant weeks now, sharing pizzas and gentle grammatical corrections, and tonight has been no exception.* – *Так минає багато чарівних вечорів поспіль: Ми ділимося піцою та знаннями, делікатно виправляючи граматичні помилки одне одного, і сьогоднішній вечір не виняток – лексична модуляція з метою доместикації.*

(44) *A lovely evening of new idioms and fresh mozzarella.* – *Чудовий вечір нових ідіом і свіжої моцарели. – дослівний переклад.*

(45) *Now it is midnight and foggy, and Giovanni is walking me home to my apartment through these back streets of Rome, which meander organically around the ancient buildings like bayou streams snaking around shadowy clumps of cypress groves. Now we are at my door. We face each other. He gives me a warm hug. This is an improvement; for the first few weeks, he would only shake my hand. I think if I were to stay in Italy for another three years, he might actually get up the juice to kiss me. On the other hand, he might just kiss me right now, tonight, right here by my door... there's still a chance... I mean we're pressed up against each other's bodies beneath this moonlight... and of course it would be a terrible mistake... but it's still such a wonderful possibility that he might actually do it right now... that he might just bend down... and... and...– Уже північ. Туман. Джованні проводить*

мене до моєї квартири вузькими римськими вуличками, що так природно в'ються довкола старовинних будинків, наче змійки струмки у тінистих кипарисових гаях. І ось ми вже стоїмо біля вхідних дверей. Обличчям одне до одного. Джованні сердечно мене пригортає. А це вже прогрес, бо перші тижні він лише тиснув мені руку. Думаю, якби я залишилась в Італії на найближчі три роки, то, можливо, він би і наважився мене поцілувати. Втім, чому не спробувати поцілуватися просто зараз, цього ж вечора, отут, перед дверима будинку... досі є шанс... я про те, що наші тіла досі притиснуті одне до одного під місячним світлом... і, звісно, це було б жахливою помилкою... але ж ось вона, слушна нагода зробити це просто зараз... ось він нахилиться і... і... – **дослівний переклад.**

(46) *Nope.* – Ні.

(47) *He separates himself from the embrace.* – Він випручується з обіймів – **лексична модуляція.**

(48) *Good night, my dear Liz,' he says.* – Добраніч, моя люба Ліз, – каже він ... – **дослівний переклад.**

(49) *'Buona notte, caro mio,' I reply.* – *Buona notte, caro mio,* – відповідаю я ... – **дослівний переклад.**

(50) *I walk up the stairs to my fourth-floor apartment, all alone.* – Підіймаюсь сходами на свій четвертий поверх сама самісінька. (*all alone* – *сама самісінька*).

(51) *I let myself into my tiny little studio, all alone.* – Входжу у свою маленьку квартирку-студію, сама самісінька. – ***I let myself into my tiny little studio* – Входжу у свою маленьку квартирку-студію** – заміна словоформ типово англійських: ***let myself into* на суто українські: Входжу; *my tiny little studio* – у свою маленьку квартирку-студію** – **доместикація.**

(52) *I shut the door behind me.* – Зачиняю за собою двері.

(53) *Another solitary bedtime in Rome.* – Ще одна самотня ніч у Римі **попереду** – **лексична модуляція.**

(54) *Another long night's sleep ahead of me, with nobody and nothing in my bed except a pile of Italian phrasebooks and dictionaries.* – Ще одна довга ніч у ліжку, де поруч не буде нікого і нічого, крім двох італійських словників.

(55) *I am alone, I am all alone, I am completely alone.* – Я сама. Геть сама. Цілковито сама – **функціональні еквіваленти.**

(56) *Grasping this reality, I let go of my bag, drop to my knees and press my forehead against the floor. There, I offer up to the universe a fervent prayer of thanks.* – Осягаючи цю реальність, я скидаю свою сумку, опускаюся на коліна і притискаю чоло до підлоги. І там я складаю Всесвіту свою гарячу молитву вдячності – **лексична модуляція.**

(57) *First in English.* – Спершу англійською ... – **дослівний переклад.**

(58) *Then in Italian.* – Потім італійською ... – **дослівний переклад.**

(59) *And then-just to get the point across-in Sanskrit.* – А потім - щоб надійніше – санскритом – **лексична модуляція.**

Отож, аналізуючи переклади цих речень, можна стверджувати, що текст перекладу максимально відображає оригінал у семантико-стилістичному та комунікативно-прагматичному аспектах.

Досягти такої еквівалентності у текстових сегментах перекладачеві вдалося завдяки використанню трансформацій **лексичної модуляції** (логічного або смислового розвитку понять) – **54 %**. Саме ця трансформація сприяє максимальному наближенню тексту перекладу до тексту оригіналу. І, оскільки, суть цієї трансформації полягає у заміні одного складника причинно-наслідкових відношень іншими, логічно з ними пов'язаними при збереженні інваріанта. Наприклад, *Grasping this reality, // I let go of my bag, drop to my knees // and press my forehead against the floor. There, I offer up to the universe a fervent prayer of thanks.* – Осягаючи цю реальність, // я скидаю свою сумку, // опускаюся на коліна // і притискаю чоло до підлоги. І там я складаю Всесвіту свою гарячу молитву вдячності!

Іноді у **14%** траплялася трансформація зміни порядку слів у реченні (синтаксична перестановка). Наприклад, *Now, this was a first for me. – Зі мною таке сталося вперше.*

Тут вирішальне значення має той факт, що в англійському та українському реченнях комунікативні блоки – рема (інформаційний блок з повним комунікативним навантаженням, відносно нова інформація) і тема (інформаційний блок з неповним комунікативним навантаженням, відносно відома інформація) розміщуються відповідно у різних частинах речення. В англійському рема ставиться на початку, тимчасом, як українське речення починається із більш менш відомих фактів, а нові, зазвичай, сенсаційні повідомлення закривають повідомлення.

І ще одна досить часто вживана трансформація: **заміна типу речення**. Наприклад, *It was cold November, around three o'clock in the morning. – Холодний листопад, близько третьої ночі;* або *I have nothing against any of these terms. – Немаю нічого проти цих назв.* – заміна двоскладного речення на односкладне. У такий спосіб відбувається одомашнення перекладеного тексту. Адже для україномовного варіанту характерне використання односкладних речень як мови синтетичного типу на відміну від англійської мови, яка є мовою аналітичного типу.

Спостерігаємо також і часті варіанти **дослівного перекладу – 15%**, оскільки текст оригіналу перекладач намагалася таки максимально зберегти. Сам текст вирізняється тим, що у ньому велика кількість простих речень. Цей твір, як уже зазначалося вище – сповідь жінки про своє життя. А будь-яка сповідь містить такі стилістичні засоби як повтор, анафору – лексичний повтор протягом твору; паралельні синтаксичні конструкції, які можуть мати аналогічні структури у мові перекладу.

Функційні еквіваленти траплялися у 9%. Наприклад, *Still I think highly of them. – Але я однак, дуже високої думки про них усіх;* а також елементи додавання **2%** чи експлікації – **6%**.

При перекладі таких англійських структур, які є аломорфними для англійської мови доводилося вдаватися до елементів додавання окремих елементів для пояснення чи експлікації імпліцитності, що притаманна англійській мові. Найчастіше до цієї трансформації спонукає так звана «формальна невираженість» семантичних компонентів у словосполученнях. Формальна невираженість певних семантичних компонентів є типовою для англійських словосполучень типу *the bathroom floor* – підлога ванної кімнати; *gun license* – посвідчення на право володіння зброєю.

2.4. Шляхи подолання когнітивного дисонансу перекладача

Поняття «когнітивний дисонанс» (далі – КД) було вперше запропоновано Л. Фестингером. Суть його виводиться із такого постулату: «Можна сказати, що X та Y знаходяться у дисонансному відношенні, якщо не-X слідує із Y» [59, с. 29]. На фоні відомих понять «еквівалентності» та «адекватності», які відносяться у перекладацьких теоріях до принципу тотожності, то у цьому разі на перший план виходить різниця між текстом ВМ та текстом перекладу. Це закономірне теоретичне рішення, адже ані еквівалентність, ані адекватність не виявляють у змісті відповідних понять вказівок на відмінності. Заздалегідь допускаємо, що при цьому перекладацький дискурс дає достатньо відомостей про відмінності, які розглядаються як показники когнітивного дисонансу перекладача.

Суттєвим є таке: змістові відмінності між ВТ та ТП зумовлені розбіжностями у полях дійсності, до яких відносяться тексти.

Отож, сформулюємо робоче визначення КД перекладача. Останній представляється як **відображення у довільній** (таку, що немає регламентованих способів та прийомів вираження) **формі знання перекладача про те, що між текстами ВМ та МП є змістові відмінності і його реакція на це знання.** Ці відмінності трактуються як «щілина» між знаком-інтерпретантом МП та об'єктом ВТ; однак таке уточнення, володіючи

безсумнівно теоретичною цінністю, не містить вищих інструментальних можливостей у порівнянні із наведеними вище прикладами.

КД – універсальне явище, яке спостерігається не лише у «класичному», тобто порівнюючим тексти ВМ і МП, перекладацькому дискурсі.

Розглянемо реалізацію КД при перекладі фрагментів роману Е.Гілберт «*Eat, love, pray*» – «*Їсти. Молитися. Кохати*».

Наприклад, *If I had any way of knowing that things were – as Lily Tomlin once said – going to get a whole lot worse before they got worse, I'm not sure how well I would have slept well that night.* – **Якби я тільки знала, що, як сказала колись Лілі Томлін, моє сумне становище стане ще сумніше. Не впевнена чи могла заснути тієї ночі.** Тут типово англійський вираз *If I had any way of knowing that things were* – перекладено українським **Якби я тільки знала**, з одного боку перекладач зберегла при передачі семантику фрази; а з іншого – засобами української мови автентично передала граматику конструкції.

З метою створення функціонального еквівалента, при перекладі роману часто використовується перефразування як дуже ефективно перекладацьке рішення. Наприклад, *Let's cross over! Let's cross over! I'm constantly dragging her back and forth across the crazy traffic of Rome. I'm going to get us both killed with this word* [95, с. 76]. – **Перейдімо! Перейдімо ! Я постійно тягаю її туди-сюди через вулиці з римськими водилами-камікадзе. Це слово нас уб'є.** [94, с. 92].

При перекладі словосполучення *the crazy traffic* було перефразовано і переведено як «вулиці з водилами-камікадзе». Прийом перефразування також застосований при передачі висловлювання *I'm going to get us both killed with this word.* – **Це слово нас уб'є.**

The first time Giovanni said it to me, we were walking near the Colosseum. I suddenly heard him speak that beautiful word and I stopped dead, demanding, What does that mean? What did you just say? [95, с. 76]. – **Вперше Джованні промовивив його, коли ми прогулювалися довкола Колізею. Почувши це**

прекрасне слово я стала як вкопана, а потім почала вимагати пояснити – «Що воно значить?», «Що ти допіру сказав?» [94, с. 92].

Англійський прикметник *dead*, який має значення 1) мертвий 2) онімівший, нечутливий 3) неживий 4) нерухомий, знімілий, було перефразовано і переведено як укопана, такий прийом перекладу дозволив зберегти як сенс висловлювання, так і його емоційне забарвлення.

При перекладі часто неможливо повністю зберегти специфічність оригіналу, в цьому випадку ми знову надаємо перевагу доместикації. Наприклад, у виразі *all this and more* було перефразовано і передано при перекладі за допомогою приказки *все це і півкоролівства на додачу*: *I will give you the sun and the rain, and if they are not available. I will give you a sun check and a rain check. I will give you all this and more, until I get so exhausted and depleted that the only way I can recover my energy is by becoming infatuated with someone else* [95, с. 68]. – *Заради нього я здатна викликати сонце і дощ, і якщо відразу не вийде, то наступного разу вже точно. Віддавши іншому все це і півкоролівства на додачу я, врешті-решт, відчую себе повністю виснаженою і змученою, і лише одне буде здатне відновити мої сили - сліпа закоханість в наступного* [94, с. 84]. Подібне перефразування дозволяє вирішувати проблему культурної адаптації тексту.

У перекладі роману доместикацію ми часто спостерігаємо при аналізі перекладу фразеологізмів. Наприклад, *to be in grave trouble* було застосований прийом доместикації, в результаті чого переосмислено перекладачем вираз набув нової форми: *Still, during the last few years of my life, there was no question that I was in grave trouble and that this trouble was not lifting quickly* [95, с. 50]. – *І все ж в останні кілька років мого життя ніхто не сумнівався, що у мене серйозні проблеми, і вони нікуди самі по собі не дінуться* [94, с. 63]. Перефразування із застосуванням аналогічних мовних структур, перш за все образних засобів, дозволяє найбільш ефективно здійснювати культурну адаптацію тексту оригіналу, оскільки вони є джерелами суспільно значущих

відомостей і містять мовні значення, які відображають, фіксують і передають від покоління до покоління особливості менталітету певної мовної спільноти.

Героїня роману «Їсти. Молитися. Кохати» використовує при описі своїх відносин з чоловіком іменник *drama*, яке було переведено перекладачем як *катавасія*, що означає «безлад, метушня». Іменник *drama* має значення «*something unusual or exciting that appens*». Саме лексична модуляція дає можливість зберегти сенс висловлювання і вдало адаптувати текст для української лінгвокультури. Наприклад, *As my marriage dissolved and my drama with David evolved, I'd come to have all the symptoms of a major depression - loss of sleep, appetite and libido, uncontrollable weeping, chronic backaches and stomachaches, alienation and despair trouble concentrating on work, inability to even get upset that the Republicans had just stolen a presidential election ... it went on and on.* [95, с. 50] – Коли розвалився мій шлюб, і почалася катавасія з Девідом, мене наздогнали всі симптоми глибокої депресії – безсоння, втрата апетиту і лібідо, безпричинні сльози, хронічний біль в спині і шлунку, відчуження і відчай, нездатність зосередитися на роботі. Навіть перемога республіканців на президентських виборах залишила мене байдужою, і всього цього не було ні кінця, ні краю [94, с. 63].

Або ж наприклад, *I bet if we turn the corner we'll find. yes! see they did use the original Roman monoliths as supporting beams. probably because they did not have the manpower to move them ... yes, I quite like the jumble-sale quality of this basilica...*[95, с.107] – Б'юсь об заклад, варто звернути за ріг. Так! Ну що я тобі казала? Вони дійсно залишили вихідні римські моноліти в якості балок! Напевно тому, що людських сил недостатньо, щоб зрушити їх з місця. Чи не базиліка, а збірна солянка якась [94, с. 115].

У прикладі іменник *jumble-sale* має значення «дешевий розпродаж речей на благодійному базарі» Таким чином, словосполучення *jumble-sale quality* може бути перекладено, як «низька якість речі, придбаної на дешевому розпродажу».

Застосування прийому трансформації при перекладі *quite like the jumble-sale quality of this basilica* дозволило зберегти його сенс і емоційне забарвлення, а також здійснити доместикацію вираження адаптуючи його до української культури за допомогою використання в перекладі образного виразу «збірна солянка», яке вживається при описі різноманітної і неоднорідною суміші.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що перекладацьке рішення виступає релевантним інструментом доместикації та вирішенням питання КД перекладача, який допомагає транслювати інтенціональний зміст тексту оригіналу.

Отже, перефразування із застосуванням аналогічних мовних структур, перш за все образних засобів, дозволяє найбільш ефективно здійснювати культурну адаптацію тексту оригіналу. Даний прийом виступає надійним інструментом в досягненні максимальної адекватності тексту перекладу і забезпечує його поліаспектну еквівалентність.

Саме у такий спосіб може бути вирішене питання КД. Для цього потрібно:

- знання **стилю автору** оригіналу;
- **розуміння** переживань, **настроїв героїв твору**;
- глибоке знання **відповідності граматичних конструкцій оригіналу та перекладу**;
- **врахування фону вихідного твору**: лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного, ритміко-інтонаційного, фонетичного;
- ідентичність опису стереотипної референтної ситуації у порівнюваних мовах;
- виявлення розбіжностей у концептуальному наповненні речень;
- виділення концептуально важливих елементів інформування у мові оригіналу для адекватного зіставлення їх з концептуальною структурою мови перекладу.

Саме когнітивний аналіз мовного матеріалу дає змогу уникнути перекладу типу «набір слів» і сприяє адекватному інформуванню.

Отже, створення перекладу і подолання КД передбачає вирішення як мовних, так і когнітивних проблем кодування і передачі інформації у порівнюваних мовах.

2.5. Реалізація концептів при перекладі

Простежимо реалізацію концепту *ЖИТТЯ*, вивчення способів вербалізації концепту і осмислення його представниками англомовної та україномовної спільнот на матеріалі обраного твору.

Роман Е. Гілберт «Їсти. Молитися. Кохати» – це історія жінки, яка у пошуках сенсу життя вирушає мандрувати трьома країнами Італією, Індією та Індонезією. Її враження авторка передає наступним чином: «...*travelling is the great true love of my life*», де концепт *ЖИТТЯ* вербалізований лексемою *life* та осмислюється у термінах концепту *ПОДОРОЖ*, що об'єктивується у тексті номінативними одиницями *trip, travelling/travel, journey, voyage* – «подорож, подорожування». У такий спосіб реконструюємо концептуальну метафору *ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ*, що є ключовою в усьому творі.

Кожна частина роману уособлює окремий етап становлення її особистості та розуміння життя у всіх його проявах. Він складається з трьох частин. Це також пов'язано з перебуванням головної героїні у різних країнах та з назвою твору. В Італії для Елізабет головне – насолода та краса, яку вона отримує просто так, задля себе: «*in a world of disorder and disaster and fraud, sometimes only beauty can be trusted. Only artistic excellence is incorruptible. Pleasure cannot be bargained down*» [95, с. 114].

Номінативні одиниці *beauty* – «краса», *excellence* – «досконалість», *pleasure* – «задоволення» об'єктивують концепт *НАСОЛОДА*. Це дає підстави виокремити ключову концептуальну метафору першої частини *ЖИТТЯ Є НАСОЛОДА*.

У другій книзі Елізабет вирушає в Індію, де вона намагається віднайти внутрішню гармонію та віру, тому друга частина носить назву

«...Молитися...». Героїня захоплюється йогою: «*Yoga is about self-mastery and the dedicated effort to seek a place of eternal presence from which you may regard yourself and your surroundings with poise. Only from that point of even-mindedness will the true nature of the world (and yourself) be revealed to you*» [95, с. 122]. Семантичний аналіз номінативних одиниць *place of eternal presence* – «місце постійної присутності», *poise* – «рівновага» та *point of even-mindedness* – «спокійний розум» дозволяє виокремити концепт **ГАРМОНІЯ** та вилучити концептуальну метафору **ЖИТТЯ Є ГАРМОНІЯ**.

Третя книга присвячена перебуванню Елізабет в Індонезії, де вона нарешті зцілює свою душу та знаходить кохання: «*I let those words break my silence and then I allowed my pencil to document their colossal statement onto the page: «I love you, I will never leave you, I will always care of you»* [10, с. 344]. Номінативні одиниці *love* – «кохання», *care* – «турбота» об'єктивують концепт **КОХАННЯ** та дають можливість реконструювати ключову метафору третьої частини – **ЖИТТЯ Є КОХАННЯ**.

Отже, проаналізувавши мовний матеріал роману Е. Гілберт «Їсти. Молитися. Кохати», доходимо висновку, що світобачення авторки реалізується через роздуми, емоції, переживання головної героїні, центральне місце в яких займає концепт **ЖИТТЯ**. Авторка, проводячи аналогії з існуючими поняттями, викликає у читача асоціації, у такий спосіб формуючи концептуальні метафори, що розкривають авторське осмислення концепту, особистість автора через опис його стилю, характеризують певний концепт та надають читачеві можливість і самому осмислити цей складний когнітивний феномен.

Висновки до Розділу 2

Переклад – активний учасник сучасного культурного процесу і без нього сьогодення не існує. Переклад є для всіх носієм, провідником і відкривачем усього нового та цінного. Художній переклад – це особливий вид міжкультурної комунікації, в основі якого лежить однозначна система

вербальних форм, які несуть у собі значення та сенс, виражені засобами однієї мови та перекодовані в іншу за допомогою перекладацького інструментарію, якими є перекладацькі трансформації.

Перекладацькі трансформації є міжмовними перетвореннями, перебудовою вихідного тексту або заміною його елементів задля досягнення перекладацької адекватності та еквівалентності. У цій роботі були використані такі трансформації: лексична модуляція – 54%; синтаксичні перестановки – 14%; додавання – 2%; експлікація – 6%; функціональні еквіваленти – 9%; дослівний переклад – 15%.

Основними характерними рисами перекладацьких трансформацій є міжмовний характер та цілеспрямованість на досягнення адекватності перекладу. Саме завдяки використанню цих трансформацій стає максимально можливою семантично-структурна близькість оригіналу та перекладу, яка дає змогу: 1) оптимально зберегти в перекладі ідентичність авторської думки; 2) збільшити діапазон адекватного заміщення вихідного тексту перекладеним; 3) підвищує об'єктивність процесу перекладу та перекладацького рішення.

Урахування всіх вище зазначених чинників, які забезпечують семантично-структурну подібність тексту оригіналу і тексту перекладу дає змогу вирішити питання когнітивного дисонансу, що виникає у перекладачі при перекладі художнього твору. Суть якого криється у наступному: зберегти оригінальність авторського стилю та задуму чи реконструювати текст перекладу та адаптувати його до норм цільової мови.

Вирішення питання когнітивного дисонансу потребує: 1) знання **стилю автору** оригіналу; 2) **розуміння** переживань, **настроїв героїв твору**; 3) глибоке знання **відповідності граматичних конструкцій оригіналу та перекладу**; 4) **врахування фону вихідного твору**: лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного, ритміко-інтонаційного, фонетичного; 5) ідентичність опису стереотипної референтної ситуації у порівнюваних мовах; 6) виявлення розбіжностей у концептуальному наповненні речень; 7) виділення концептуально важливих елементів інформування у мові

оригіналу для адекватного зіставлення їх з концептуальною структурою мови перекладу.

Формуючи також концептуальні метафори, що розкривають авторське осмислення концепту, особистість автора через опис його стилю, характеризують певний концепт та надають читачеві можливість і самому осмислити цей складний когнітивний феномен.

Саме когнітивний аналіз мовного матеріалу дає змогу уникнути перекладу типу «набір слів» і сприяє адекватному інформуванню.

Отже, створення перекладу і подолання когнітивного дисонансу передбачає вирішення як мовних, так і когнітивних проблем кодування і передачі інформації у порівнюваних мовах.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було встановлено таке:

Когнітивна лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду. Об'єктом когнітивної лінгвістики є мова як експонент когнітивних структур і процесів свідомості, а предметом – співвідношення когнітивних механізмів свідомості з природною мовою і її мовленнєвою реалізацією. На сучасному етапі когнітивна наука пронизує всі галузі лінгвістики, зосереджуючи увагу на ментальних процесах, шляхах сприйняття, обробки та збереження інформації індивідом, соціальною групою та етнокультурною спільнотою. У 90-і рр. ХХ ст. з'явилися 4 напрямки в когнітивізму: 1) опис і пояснення ментального механізму, що пояснюють взаємодію стимулу і реакції; 2) головна роль у здійсненні мисленнєвої діяльності належить суб'єкту; він ініціатор і джерело всіх дій; 3) дослідження внутрішньої розумової природи людини; 4) вивчення когнітивних процесів у відношенні з афектами.

Головними завданнями нинішньої когнітивної лінгвістики є: 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) визначення специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв мови; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі; 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікативній діяльності; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; 6) установлення співвідношення мовних структур із когнітивними тощо.

Когнітивізм кваліфікується одночасно як перший етап розвитку когнітології і як один із принципів когнітивної лінгвістики, згідно з яким

людська когніція (пізнавально-мисленнєва діяльність) уподібнюється комп'ютерним операціям із символами, обчисленню (*комп'ютації*), а структури репрезентації знань - жорстким схемам при ігноруванні антропологічних, культурних, нейрофізіологічних характеристик людини.

Оперування ментальними репрезентаціями і структурами знань значно полегшує символізація, засобами якої можуть бути й мовні знаки. Дослідники вказують на те, що репрезентації пов'язані з пам'яттю на відсутні в полі зору об'єкти і їхнє просторове розташування, на схеми дій із ними, і вони за своїм типом швидше є статичними; символізація ж передбачає створення полегшеного ментального «сліду» об'єкта, знака, на місце якого можна підставити весь обсяг знань для цілей когнітивних операцій більш високого рівня. Символ у разі потреби «витагує» із пам'яті саме той обсяг знань, який прагматично необхідний людині в конкретній ситуації.

Когнітивні дослідження не можуть проводитись осторонь перекладацької теорії і практики, оскільки одним із завдань останніх є вивчення способів структурування інформаційного потоку при передачі змісту повідомлення оригіналу у мові перекладу. Дослідження шляхів забезпечення оптимального перекладу, на нашу думку, повинно базуватись на детальному аналізі висловлювання (тексту оригіналу з метою визначення його когнітивних характеристик концептуальної організації, які мають бути відповідно представлені у мові перекладу з урахуванням специфіки її лінгвістичних, прагматичних і культурологічних характеристик. Узгодження когнітивних параметрів оригіналу і перекладу забезпечує їх концептуальну і семантичну ідентичність. Очевидно, така когнітивна відповідність сприятиме і досягненню ідентичності прагматичного ефекту перекладом. Когнітивна організація оригіналу передбачає різноманітні способи та методи аранжування та передачі інформації, що відбувається внаслідок активізації ментальних структур вербального інформування, які існують в мозку людини. Такий підхід до вербальної інформації зумовлюють необхідність концептуального осмислення оригіналу, яке передбачає не лише знання мови-джерела як

граматичної та лексичної системи (тобто лінгвістичної компетенції перекладача), а й знання когнітивних моделей організації інформації, якими оперують представники тієї лінгвокультурної спільноти, на мові якої існує оригінал. Інакше кажучи, перекладач повинен не лише знати мову оригіналу і мову перекладу, а й «мислити» цими мовами, тобто адекватно узгоджувати їх когнітивні моделі. Результати, які вдалося отримати через застосування когнітивних підходів до перекладу, забезпечили нас ґрунтовним знанням про основні риси когнітивних операцій, що дозволяють людям успішно перекладати. Отож, можна перелічити такі досягнення.

1. Існування основних етапів, що стосуються до розуміння та перевираження. Крім цього, деякі моделі постулюють невербальний проміжний етап.

2. Потреба використовувати та інтегрувати внутрішні (когнітивні) та зовнішні ресурси.

3. Роль пам'яті та здатність нагромаджувати й зберігати інформацію.

4. Динамічна та інтерактивна природа процесу, що включає в себе мовні та немовні елементи.

5. Нелінійна природа процесу. Він не слідує лінійній прогресії тексту і не обмежується послідовним розвитком основних етапів. Отож, потрібно враховувати регрес, тобто, рекурсивні рухи в аспекті творення тексту та чергування фаз розуміння й перевираження.

6. Існування автоматичних та неавтоматичних, контрольованих та неконтрольованих процесів. Усний/письмовий переклад вимагає особливого типу обробки інформації, який включає більше свідомих та контрольованих процесів, а також більше інтуїтивних та автоматичних процесів.

7. Роль вміння виправляти, розв'язувати проблеми, вирішувати та застосовувати – суто перекладацьких стратегій при розгортанні та керуванні процесу.

8. Існування особливих характеристик, які залежать від типу перекладу. Наприклад, що стосується письмового перекладу (це також стосується й

аудіовізуального перекладу* (Audiovisual translation*), деякі автори вказують на існування фази, під час якої знайдене тимчасове рішення підтверджується та перевіряється на точність, Особливі обмеження кожної перекладацької модальності генерують особливі проблеми, які потребують особливої компетентності та розвитку особливих процесів вирішення.

З іншого боку, з досі отриманих результатів можна сказати, що емпірично-експериментальні дослідження когнітивних аспектів перекладу сьогодні можуть використовувати різноманітні техніки отримання даних як спосіб фіксації інтерфейса "процес-продукту" перекладі, зміцнюючи його потенціал надавати надійніші докази того, що відбувається в ході когнітивних операцій, залучених до процесу усного й письмового перекладу.

Дослідження шляхів забезпечення оптимального перекладу, на нашу думку, повинно базуватись на детальному аналізі висловлювання (тексту оригіналу з метою визначення його когнітивних характеристик концептуальної організації, які мають бути відповідно представлені у мові перекладу з урахуванням специфіки її лінгвістичних, прагматичних і культурологічних характеристик. Узгодження когнітивних параметрів оригіналу і перекладу забезпечує їх концептуальну і семантичну ідентичність. Очевидно, така когнітивна відповідність сприятиме і досягненню ідентичності прагматичного ефекту перекладом Специфічне конструювання дійсності в різних культурах і , відповідно, її мовна репрезентація породжує низку перекладацьких проблем, які об'єднуються у категорію **когнітивних особливостей перекладу**. Ця проблема стосується, перш за все, своєрідного бачення об'єкта, явища чи події носіями мови-джерела та адекватної його передачі у мові перекладу.

Когнітивні особливості перекладу постійно перебувають у колі інтересів фахівців з перекладознавства і вивчаються під різним кутом зору, зокрема, на основі опису стереотипних референтних ситуацій в різних мовах, трансформацій вербалізації, явищ квантитативності при перекладі.

Переклад – активний учасник сучасного культурного процесу і без нього сьогодні не існує. Переклад є для всіх носієм, провідником і відкривачем усього нового та цінного. Художній переклад – це особливий вид міжкультурної комунікації, в основі якого лежить однозначна система вербальних форм, які несуть у собі значення та сенс, виражені засобами однієї мови та перекодовані в іншу за допомогою перекладацького інструментарію, якими є перекладацькі трансформації.

В процесі перекладу із зіставленням різних мовних систем, відбувається зіставлення різних культур. І це – чи не найважливіший аргумент на користь так званої «доместикації» тексти, адресовані носію похідної мови, розраховані тільки на його сприйняття. Вони цілком і повністю виходять із специфічних рис його психології, доступного йому об'єму інформації, особливостей оточуючої його соціально-культурної сфери. В процесі перекладу Текст переадресується іншомовному Одержувачу, який володіє іншим об'ємом фонових знань. При цьому відбувається прагматична адаптація вихідного тексту, тобто внесення певних поправок на соціально-культурні, психологічні й інші розбіжності між одержувачами тексту оригіналу й тексту перекладу.

Загальна причина відмінностей пояснюється високою адресністю комунікативно орієнтованих текстів, з одного і низькою адресністю культури (у вузькому, «художньому» сенсі), з іншого боку. У художній культурі переважає установка на «естетичне самовираження особистості, творця, а не орієнтованість на конкретного адресата. Звідси і феноменологічна природа сенсу, організованого як синтез подій у внутрішньому часі ego (автора твору).

Відмінності ж у текстах виявляються зрештою відмінностями у мовних картинах світу, тобто, мають прагматичну природу. Перекладач не може не враховувати прагматичних аспектів тексту. Більше того, вони для нього є безумовно першим і визначальним – насамперед пов'язані з поняттям динамічної (функціональної) еквівалентності.

Систематизація цих знань спричинює геометричну прогресію динаміки наповнення інформаційного поля. Бо чим більше людина знає про цей

конкретний предмет та явище, тим більше це знання дає можливість встановити зв'язки та залежність з іншим йому подібним, а ці зв'язки породжують можливість встановлення аналогічних зв'язків у іншій сфері. Такі співвідношення, їх властивості лежать в основі знання про світ як про систему і формують концептуальну, мовну та інші картини світу. Ілюстрацією до сказаного може бути той факт, що в ескімосів є більше 60 назв снігу, а у мові бедуїнів більше 40 назв піску, і навпаки: в ескімосів майже відсутні лексеми на позначення піску, а у мові народів пустелі майже або повністю відсутні лексеми на позначення снігу. Більше того, кожна окрема лексема, яка позначає таку реальність, як сніг, у мові ескімосів несе диференційні ознаки, визначає особливості, відмінність такої реалії, як сніг, від іншої подібної. В основі такої диференціації лежить знання про світ, яке виявляється в ознаковості, прикметах, властивостях тощо.

Таким чином, мова та мовна картина світу на усіх стадіях їх розвитку є явищем наповнення та відображення знання про світ. З цього випливає, що «категоризація світу» та мовна (у першу чергу концептуальна) картина світу знаходяться у тісному та нерозривному зв'язку і є різними ракурсами одного глобального антропогенного явища, яке можна назвати «світом людини».

Концепт поєднує в собі багат шаровість і різновекторні методи його характеристики та розмежування. У лінгвокультурологічному плані концепт відображує особливості певної нації, з її культурою, історією, досвідом, ментальністю та цінностями. Для перекладача концепт є провідником у зовсім інший світ, де головним завданням є втілення задуму, атмосфери та чіткої картини художнього твору автора. Багатовекторність перекладацької роботи під час відтворення концептів у тексті перекладу вимагає глибоких знань у різних сферах наук, таких як філософія, психологія та культурологія. Д.М. Каліщук у статті «Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу» стверджує, що «практично будь-який концепт може бути перекладений з однієї мови іншою (з можливим редукуванням змісту), тобто підданий «перекодовувальній інтерпретації» і репрезентований іншою

вербальною формою. Відмінності між культурами проявляються в кількісній і комбінаторній варіативності вибору ознак під час концептуалізації світу. Пояснення таких особливостей вибору ознак вимагає від перекладача звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу. В процесі перекладу виділяються дві обов'язкові стадії перекладу: перша – формування концептуальної структури та її об'єктивація засобами мови перекладу; а друга – факультативна стадія перекладу – когнітивний пошук і автокорекція.

Таким чином, для перекладача невіддільною частиною дослідження художнього твору є переосмислення культурних і позамовних чинників, що мають вплив на читача. Аналіз використання того чи іншого концепту в перекладі є складним завданням, бо перекладач має звести місток між двома різними культурами та наблизити одну до одної. Саме під час цього процесу і відбувається розгляд лінгвокультурної картини світу з наступними аналізом та інтерпретацією.

Перекладацькі трансформації є міжмовними перетвореннями, перебудовою вихідного тексту або заміною його елементів задля досягнення перекладацької адекватності та еквівалентності. У цій роботі були використані такі трансформації: лексична модуляція – 54%; синтаксичні перестановки – 14%; додавання – 2%; експлікація – 6%; функціональні еквіваленти – 9%; дослівний переклад – 15%.

Основними характерними рисами перекладацьких трансформацій є міжмовний характер та цілеспрямованість на досягнення адекватності перекладу. Саме завдяки використанню цих трансформацій стає максимально можливою семантично-структурна близькість оригіналу та перекладу, яка дає змогу: 1) оптимально зберегти в перекладі ідентичність авторської думки; 2) збільшити діапазон адекватного заміщення вихідного тексту перекладеним; 3) підвищує об'єктивність процесу перекладу та перекладацького рішення.

Урахування всіх вище зазначених чинників, які забезпечують семантично-структурну подібність тексту оригіналу і тексту перекладу дає змогу вирішити питання когнітивного дисонансу, що виникає у перекладачі

при перекладі художнього твору. Суть якого криється у наступному: зберегти оригінальність авторського стилю та задуму чи реконструювати текст перекладу та адаптувати його до норм цільової мови.

Вирішення питання когнітивного дисонансу потребує: 1) знання стилю автору оригіналу; 2) розуміння переживань, настроїв героїв твору; 3) глибоке знання відповідності граматичних конструкцій оригіналу та перекладу; 4) врахування фону вихідного твору: лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного, ритміко-інтонаційного, фонетичного; 5) ідентичність опису стереотипної референтної ситуації у порівнюваних мовах; 6) виявлення розбіжностей у концептуальному наповненні речень; 7) виділення концептуально важливих елементів інформування у мові оригіналу для адекватного зіставлення їх з концептуальною структурою мови перекладу.

Формуючи також концептуальні метафори, що розкривають авторське осмислення концепту, особистість автора через опис його стилю, характеризують певний концепт та надають читачеві можливість і самому осмислити цей складний когнітивний феномен.

Саме когнітивний аналіз мовного матеріалу дає змогу уникнути перекладу типу «набір слів» і сприяє адекватному інформуванню.

Отже, створення перекладу і подолання когнітивного дисонансу передбачає вирішення як мовних, так і когнітивних проблем кодування і передачі інформації у порівнюваних мовах.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алимов В.В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации : учебное пособие. Изд. 3-е стереотипное. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 160 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово. *Русская словесность*: Антология / С. А. Аскольдов под. ред. В.П. Нерознака. Москва : Academia, 1997. С. 267-280.
3. Базылев В.Н., Сорокин Ю.А. Интерпретативное переводоведение. Ульяновск, 2000.
4. Балмагамбетова Ж.Т. Проблема передачи культурологических концептов в переводе // URL: <http://www.lib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/2054.pdf>
5. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва : Международные отношения. 1975. 240 с.
6. Березин Ф.М. О парадигмах в истории языкознания XX в. // Лингвистические исследования в конце XX века: Сб обзоров. Москва, 2000.
7. Боброва Л.В. Контрастивний аналіз відображення стандартних референтних ситуацій в різноструктурних мовах: автореф. ... дис. канд. Донецьк, 2000. 22 с.
8. Бойко Ю. П. Концептофреймова модель когнітивно-семантичного мікрополя складнопідрядного речення. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Випуск 38. С. 34–37.
9. Бойко Ю.П. Конструкція як основа для побудови ментальної схеми речення. *Лінгвістичні студії Linguistic Studies* : міжнародний збірник наукових праць. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 37. С. 39–43.
10. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. 123 с.

11. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского на английский : учеб. Пособ. 2-е изд., исправ. и доп. Москва : Изд-во УРАО, 2000. 208 с.
12. Бурлакова І .В. Творчість Уласа Самчука: проблеми індивідуального стилю: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2001. 19 с.
13. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание; пер. с англ. Москва : Русские словари, 1996. 411 с.
14. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 255 с.
15. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 192 с.
16. Вступ до перекладознавства : навчальний посібник для студентів спеціальності «Переклад» / А.Г. Гудманян, А.В. Сітко, Г.Г. Єнчева. Вінниця : Нова Книга, 2017. 296 с.
17. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. Москва, 1972. 262 с.
18. Гинзбург Лев. Победа над временем. (Памяти Н. К. Чуковского). *Мастерство перевода*, сб 6. Москва, 1970.
19. Єнчева Г.Г. Діяльнісно-когнітивна парадигма перекладу. URL: <http://er.nau.edu.ua>
20. Живов М. Юлиан Тувим – пропагандист русской поэзии. *Мастерство перевода* : сборник 1962. Москва : Советский писатель, 1963. С. 395 –434.
21. Жуковський – перекладач. Ш. Руставели на українском языке. Рецензія на переклад драча М. Ю. Лермонтова «Маскарад», виконаний Д. Бобирем. (Перевоч и переводчики).
22. Зисельман Е. В мастерской Павла Антокольского. *Мастерство перевода*, сб. 8. Москва, 1971.

23. Идиостиль (индивидуальный стиль) // Энциклопедия «Кругосвет». Central European University Regents, 2005. Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/articles/76/1007657/1007657al.htm>
24. Каліщук Д.М. Лінгвокультурні особливості перекладу політичного дискурсу. Вісник СумДУ. 2006. Т. 1. № 11 (95). С. 153–159
25. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва.: Гнозис, 2004. 390 с.
26. Катфорд Дж. Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики: Пер. с англ. / Дж.Катфорд. Москва : Едиториал УРСС. 2004. 208 с.
27. Кирьянов С. Почерк мастера. (Б. Турганов – переводчик украинской литературы). *Мастерство перевода*, сб. 9. Москва, 1973.
28. Ковганюк С. А. Практика перекладу. Київ, 1968.
29. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Москва, 1999.
30. Коптилов В.В. Олексий Кундзич – теоретик и практик. *Мастерство перевода*, сб. 6. Москва, 1970.
31. Коптилов В.В. Перевод с русского. (О наследии М. Зерова). *Мастерство перевода*, сб. 9. Москва, 1973.
32. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. Київ, 1982. 164 с.
33. Лакофф Дж., Джонсон М., Метафоры, которыми мы живем (Теория метафоры). Москва. 1990. С. 387-415
34. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. Москва. 1985. 160 с.
35. Левик В. Лев Гинзбург. (Опыт литературного портрета). *Мастерство перевода*, сб. 7. Москва, 1970.
36. Левицкая Т.Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1963. 263 с.
37. Лозинский М. Л. Валерии Брюсов и его перевод «Давида Сасунского». *Мастерство перевода*. Москва, 1959.

38. Минченков А.Г. Когниция и эвристика в процессе переводческой деятельности. Санкт-Петербург : Антология, 2007. 256 с.
39. Мірам Г. Алгоритми перекладу : Вступ. Курс з формалізації перекладу (англ. мовою) / за ред. М. Даймонда; Київ : Твім інтер, 1998. 176 с.
40. Некряч Т.Є. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів : навч. посібник. Вінниця : Нова книга, 2008. 196 с.
41. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра : Монографія. Донецьк : Вид -во ДУЕПб 2007. 364 с.
42. Новикова ЛІ. Гений, парадоксов друг. *Мастерство перевода*, П П. Москва, 1977.
43. Новикова М. Ките – Маршак – Пастернак. (Заметки об индивидуальном переводческом етиле). *Мастерство перевода*, сб. 8. Москва, 1971. С. 28-54.
44. Нуриев В.А. Адекватность перевода как лингвистическая проблема. *Вестник ВГУ, Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2003, №1.
45. Основи перекладу: граматичні та лексичні аспекти : Навчальний й посібник / за ред . В.К. Шпака. Київ : Знання, 2005. 310 с.
46. Паршин А. Теория и практика перевода. Москва, 2005.
47. Пахомова Т.О. Міжкультурна комунікація як засіб підвищення професійної компетенції в навчанні перекладу. *Вісник Сумського державного університету*. Суми, 2003. №4 (50). С. 190–193.
48. Радчук В. Д. Держава тлумачів. *Всесвіт*, 2009. С. 12-19
49. Радчук В. Д. Переклад і логіка. *Всесвіт*, 2008. С. 27-36
50. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык. Москва : Просвещение, 1982. 104 с.
51. Рильський М. Т. Мистецтво перекладу. Київ : Радянський письменник, 1975. 342 с.
52. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник. Полтава, Довкілля-К, 2008. 712 с.

53. Серебрянников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва, 1988.
54. Соколов Н. В. Я. Брюсов как переводчик. *Мастерство перевода*. Москва, 1959.
55. Сорокин Ю.А. Введение в этнопсихолингвистику. Ульяновск, 1998.
56. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения: семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов; под ред. Ю. Н. Караулова. 4-е изд. Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. 360 с.
57. Тарнаева Л.П. Теория концепта в свете лингводидактических проблем. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов : Грамота. 2014. №7 (37): в 2-х ч. Ч.1. С. 208-212
58. Фесенко Т.А. Концептуальные основы перевода. Тамбов, 2001.
59. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. СПб : Ювента, 1999. 318 с.
60. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус. Проблемы. Аспекты. Москва, 1988.
61. Швейцер А.Д. Эквивалентность и адекватность. *Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров* : сб. науч. тр. Москва, 1989.
62. Швейцер В. Движение сердца. (К творческому портрету В. Звягинцевой). *Мастерство перевода*, сб. 9. Москва, 1973.
63. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко // *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків : Константа, 2005. С. 9–20.
64. Щербина С.М. Вербалізація концептів SUCCESS та FAILURE у сучасному англomовному дискурсі.: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.наук : 10.02.04 – германські мови, Чернівці, 2013. 20 с.
65. Эйнштейн А. Влияние Максвелла на развитие представлений о физической реальности: сб. науч. тр. Москва, 1969.

66. Alves, Fabio (ed.). 2003. Triangulating translation: perspectives in process oriented research. Benjamins Translation Library 45. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

67. Alves, Fabio. 1995. Zwischen Schweigen und Sprechen; Wie bildet sich eine transkulturelle Brücke?: eine psycholinguistisch orientierte Untersuchung von Übersetzungsvorgängen zwischen portugiesischen und brasilianischen Übersetzern. Hamburg: Dr. Kovac.

68. Bell, Roger T. 1991. Translation and translating. London : Longman.

69. Dontsova E. The image of the author in postmodern literature // III National TESOL Ukraine Conference "Multiplicity and Diversity of TESOL Experience": Conference papers. Vinnytsia, 1988. 216 p.

70. Fraser, Janet. 1996. "The translator investigated: learning from translation process analysis. " *The Translator!* (1): 65-79.

71. Gile, Daniel. (1995) 2009.2nd edition. Basic concepts and models for interpreter and translator training, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

72. Hurtado Albir, Amparo. 2001. Traducción y Traductología. Introduction a la Traductología. Madrid: Catedra. Hurtado Albir, Amparo & Alves, Fabio. 2009. "Translation as a cognitive activity." In *The Routledge Companion to Translation Studies*, Jeremy Munday (ed.), 54-73. London: Routledge.

73. Jackendoff R. Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution; Schou, Lasse. 1999. "Translog documentation." In *Probing the process in translation: methods and results*, Gyde Hansen (ed.), 73-101. Copenhagen: Samfundslitteratur.

74. Kiraly, Don. 1995. Pathways to translation. Pedagogy and process. Kent: The Kent State University Press.

75. Krings, Hans Peter. 1986. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern. Tübingen: Narr.

76. Lakoff George. Philosophical Speculations and Cognitive Science. *Philosophical Psychology*. №2. 1989.

77. Lefevere A. Translating literature: practice and theory in a comparative literature context. New-York : The Modern Language Association of America, 1994. 162 p

78. Mees, Inger, Alves, Fabio & Göpferich, Susanne (eds). 2009. Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research. A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen. Copenhagen Studies in Language Series 38. Copenhagen: Samrunds litteratur.

79. Neunzig, Wilhelm. 1997. "Der Computer als Hilfsmittel beim Erwerben kognitiver Übersetzungsstrategien. In Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft", Eberhard Fleischmann, Wladimir Kutz & Peter A. Schmitt (eds), 377-384. Tiibingen: Narr.

80. Nida E.A., Taber C. The theory and practice of translation. Leiden, 1969.

81. O'Brien, Sharon. 2006. "Eye-tracking and translation memory matches." Perspectives: Studies in Translatology 14 (3): 185–205.

82. PACTE. 2003. "Building a translation competence model." In Triangulating translation: perspectives in process oriented research, Fabio Alves (ed.), 43-66. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

83. Schleiermacher, Friedrich "On the different methods of translating". In Translating Literature: The German Tradition from Luthyer to Rosenzweig, Andre Lefevere (ed. and transl.), P. 67 – 89

84. Venuti, Lawrence Genealogies of Translation Theory: Schleiermacher. TTR 4 (2): 125-150

85. Wilss, Wolfram. Knowledge and skills in translator behaviour, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 1996.

ПЕРЕЛІК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

86. Англо-український і українсько-англійський словник / уклад. В.Ф. Малишев. Донецьк : Сталкер, 1999. 480 с.

87. Англо-український словник: у 2 т. Близько 120000 слів / склав М.І. Балла. Київ: Освіта, 1996. Т.1. 752 с.
88. Англо-український словник: у 2т. – Близько 120000 слів / склав М.І. Балла. Київ : Освіта, 1996. Т.2. 712 с.
89. Великий українсько-англійський словник / уклад. Попов Є.Ф., Балла М.І. Київ : Чумацький Шлях, 2001.643 с.
90. Енциклопедія перекладознавства : у 4-х т. Т.1 : пер з. англ. / за ред Івз Гамбіера т а Люка Ван Дорслара ; за заг ред В.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. 552 с.
91. Енциклопедія перекладознавства : у 4-х т. Т.2 : пер з. англ. / за ред Івз Гамбіера т а Люка Ван Дорслара ; за заг ред В.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. 276 с.
92. Collins Cobuild Dictionary of Phrasal Verbs. Lnd.: Harper Collins Publishers, 1995. 492 p.
93. Longman Language Activator. The World's First Production Dictionary. Longman Group UK Ltd, 1997. 1587 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

94. Гілберт Елізабет Їсти, молитися, кохати [Текст] : роман / Елізабет Гілберт, переклад з англ. Ярини Винницької. Львів: Вид-во Старого Лева, 2018. 416 с.
95. Gilbert Elizabeth Eat, Love, Pray. Bloomberg Publishing, London, New York and Berlin. 2008. 368 p

SUMMARY

The work scrutinizes the term concept in the realm of Translation studies. The study of the literary translations' adequacy through the lens of linguacognitive and linguacultural studies gained popularity in the late XX – early XXI centuries, which gave these approaches a leading position in the field of interpretive tools for the study and analysis of literary text.

Concept is at the heart of linguogingival and linguacultural studies and reflects the nation's mental code, its historical timeline, cultural heritage, distinguishing features of the worldview and is a treasure trove of extra-lingual factors. Concept research is a fascinating task, given the fact that the concept is a multifaceted and interdisciplinary notion. The concept is the foundation upon which the knowledge of the following elements layers on. Moreover, the concept helps us to filter the intricacy of the author's idea. The concepts mirror cultural codes, thus, they are used to explore, structure, categorize and evaluate the world by a particular culture. Cognitive studies enable to frame the knowledge and look at it from a different perspective, which in turn opens up a completely new world for the research. An integral part of the translator's work is to rethink the cultural and linguistic factors that affect the reader. The very process of introducing your own language to the language of the original text requires an extensive knowledge in the various life spheres of the given country, hence, it turns out to be a core mission for the translator to grasp all the niceties of the literary piece and display them in the translated text. It is during this process that the researcher examines, analyzes, processes and interprets the linguacultural picture of the world.

Key words: concept, consciousness, translation, mindset, linguacognitive studies, linguacultural studies, culture.